

АЛЬМАНАХ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Випуск 29

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Альманах міжнародного права включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 (спеціальності: 081. Право, 293. Міжнародне право)

Засновник видання – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету (протокол № 6 від 04.04.2023 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Губанова Тамара Олексіївна, доктор юридичних наук, професор, директор, Фінансово-правовий коледж.

Голова редакційної ради:

Промовенко Костянтин Вікторович, доктор юридичних наук, професор, ректор, Міжнародний гуманітарний університет.

Члени редакційної колегії:

Андрейченко Світлана Сергіївна, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Міжнародний гуманітарний університет;

Грушко Мальвіна Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права, Національний університет «Одеська юридична академія»;

Діденко Лариса Василівна, доктор юридичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри цивільного та господарського права і процесу, Міжнародний гуманітарний університет;

Кізлова Олена Сергіївна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права і процесу, Міжнародний гуманітарний університет;

Манько Денис Григорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін, Міжнародний гуманітарний університет;

Подобний Олександр Олександрович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики, Міжнародний гуманітарний університет;

Тицька Яна Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін, Міжнародний гуманітарний університет;

Цибуленко Євген Миколайович, професор, Таллінська школа права, Естонія.

Партнер журналу

Фінансово-правовий коледж

Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ: серія КВ № 16816-5488 Р від 25.05.2010 р.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога, 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна
www.intlawalmanac.net
Тел. +38 098 98 50 158

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК 341.01
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2023.29.01>

КАРПОВА К. М.,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії з міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету

ПРАВО НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Анотація. Стаття присвячена дослідженню надання права на безоплатну правову допомогу та місце держави в цьому процесі. Проаналізовано досвід міжнародних органів та інститутів, а також законодавство деяких країн щодо надання права на безоплатну правову допомогу.

Визначено, що термін «правова допомога» охоплює юридичні консультації, допомогу поза судами та юридичне представництво в судах.

Підкреслено, що держави зобов'язані забезпечити рівний доступ до правосуддя. Цей обов'язок передбачає надання безоплатної правової допомоги особам, які не мають достатнього кошту для оплати правових послуг.

Позначено, що відсутність безоплатної правової допомоги є перешкодою для рівного доступу до правосуддя, що, у свою чергу, згубно впливає на вразливі верстви населення, перешкоджає рівності у здійсненні прав людини.

Підкреслено, що пропонуючи критерії, які можуть допомогти надати безоплатну правову допомогу тим, хто її найбільше потребує. Виявленими критеріями є значущість порушених прав, загальний вплив справи, складність справи та здатність самостійно відстоювати інтереси, шанси на успіх та недостатні засоби або доступні економічні засоби

Позначено, що доступ до правосуддя є як правом саме по собі, так і невід'ємною складовою права на справедливий суд, рівність перед законом та ефективний засіб захисту прав, які були зневажені або порушені. Правова допомога є основоположним компонентом права на доступ до правосуддя.

Проаналізовано практику Міжамериканської комісії з прав людини, яка позначила, що обмеження доступу до правосуддя породжує структурну нерівність у суспільстві, вона також позначає, що існує нерівність у судових відносинах.

Позначено, що соціально-економічні фактори мають велике значення для ефективного доступу до правосуддя. Програми правової допомоги мають забезпечувати вільний доступ до судів, трибуналів та інших механізмів вирішення спорів.

Проаналізовано досвід деяких зарубіжних країн щодо надання права на безоплатну правову допомогу. Так, Конституція Індії позначає, що держава забезпечує функціонування правової системи та гарантує надання безоплатної правової допомоги. У Німеччині створено юридичну допомогу, щоб люди з низькими доходами також могли захищати свої права. У законодавстві Великобританії право на правову допомогу залежатиме від типу справи та фінансових обставин, особа може отримати безкоштовну консультацію від мережі правових центрів.

Зроблено висновок, що правова допомога є правом людини і що це обов'язок держави надавати безоплатну правову допомогу відповідно до критеріїв, викладених у міжнародних договорах та позначених у законодавстві.

Ключові слова: права людини, безоплатна правова допомога, доступ до правосуддя, доступ до суду, засіб захисту.

Постановка проблеми. Термін «правова допомога» використовується достатньо широко й охоплює юридичні консультації та допомогу поза судами та юридичне представництво в судах. Право на доступ до правосуддя, будучи загально визнаним фундаментальним правом людини, є природною відправною точкою для встановлення обов'язку надавати безоплатну правову допомогу. Правова допомога є важливим питанням в контексті гарантування прав людини і, відповідно, держави зобов'язані створити ефективні механізми надання правової допомоги. Повна реалізація прав людини не може бути досягнута без механізмів гарантування та ефективних засобів правового захисту від порушень прав людини. Тому доцільно дослідити досвід зарубіжних країн у запровадженні права на безоплатну правову допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями надання правової допомоги займалися такі вітчизняні вчені, як: С.А. Альперт, М.І. Бажанов, А.М. Бірюкова, Т. В. Варфоломеева, О.М. Дроздов, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, Т.В. Корчева, П.В. Кучевський, В.В. Леоненко, Т.В. Омельченко, О.В. Панчук, М.А. Погорецький, М.М. Полянський, В.О. Попелюшко, В.В. Титаренко, В.М. Трофіменко, Г.І. Чангулі, В.П. Шибік, О.Г. Яновською та інші. Незважаючи на розповсюдженість обговорення цієї проблематики, окремі аспекти надання безоплатної правової допомоги досліджені не були.

Мета цієї статті – дослідити надання права на безоплатну правову допомогу в законодавстві зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. Безоплатна правова допомога зображується як каталізатор змін у суспільстві та державі. Можна позначити встановлення обов'язку надання безоплатної правової допомоги, який базується на фундаментальному праві людини – право на доступ до правосуддя. Доступ до правосуддя є загальним терміном, який охоплює кілька основних прав людини, таких як право на справедливий суд, право на доступ до суду, право на ефективний засіб правового захисту та рівність перед законом. Використовуючи доступ до правосуддя як відправну точку, аргумент про те, що безоплатна правова допомога є правом людини,

торкається всіх аспектів широкого права на доступ до правосуддя. Опис змісту цього зобов'язання впливає з різноманітних правових джерел: конвенцій з прав людини, рішень договірних органів Організації Об'єднаних Націй з прав людини та регіональних договірних органів з прав людини, загальних коментарів, заключних зауважень та інших документів «м'якого права».

Повна реалізація прав людини не може бути досягнута без наявності ефективних механізмів та засобів захисту прав людини. Так, Галовіц Паула надає огляд правових джерел, які підтверджують існування обов'язку з боку держави надавати правову допомогу щодо економічних, соціальних і культурних прав [1]. Дурбах Андреа наводить правові аргументи на підтримку розширення права на правову допомогу в контексті розвитку процесуального права та судових процесів [2]. Як позначає Крістель Юріло (Kristel Jüriloo): «Однією з перших, хто описав правову допомогу як питання прав людини, є нинішній Спеціальний доповідач з питань незалежності суддів і адвокатів Габрієла Кнаул» [3, р. 204]. Г. Кнаул спирається на роботу попереднього спеціального доповідача Леандро Деспой, який наголошував на необхідності усунути фінансові перешкоди для доступу до правосуддя у своїй доповіді Раді з прав людини 2008 року [4]. У своїй щорічній доповіді Раді з прав людини від 15 березня 2013 р. Г. Кнаул стверджує, що «правова допомога є важливою складовою справедливої та ефективної системи правосуддя, заснованої на верховенстві права. Це також право саме по собі та суттєва передумова для здійснення та реалізації низки прав людини, включаючи право на справедливий суд та ефективний засіб правового захисту» [5, р. 9]. Спеціальний доповідач займається не тільки визначенням прав і обов'язків у конкретному судовому процесі, але й підкреслює, що правова допомога повинна охоплювати всі етапи судових або позасудових процедур. Експертка з прав людини підкреслила, що правова допомога має включати не лише право на безоплатну правову допомогу у кримінальному провадженні, а й надання ефективної правової допомоги у будь-якій судовій чи позасудовій процедурі, спрямованій на визначення прав та обов'язків.

Доповідач робить висновок, що держави зобов'язані створити систему правової допомоги, яка забезпечує доступ до правосуддя для всіх. Державам рекомендується створити систему правової допомоги, засновану на внутрішньому законодавстві, яка надає правову допомогу особам, які вступають у контакт із законом, але не можуть дозволити собі витрати на юридичні послуги, адвоката та представництво, а також виділяють необхідні кошти.

Держави несуть основну відповідальність за вжиття всіх відповідних заходів для повної реалізації права на правову допомогу для будь-якої особи в межах їх території та під їхньою юрисдикцією. Ця теза базується на загальних принципах міжнародного права, таких як: доступ до правосуддя, верховенство права, рівність перед законом і право на ефективний засіб правового захисту.

Г. Кнаул, як незалежна експертка також зауважила, що кожна держава має визначити модель, яка може максимізувати доступ до безкоштовної правової допомоги для всіх осіб на її території та під її юрисдикцією. Незалежно від структури програми правової допомоги чи її формального статусу, надзвичайно важливо, щоб схеми правової допомоги були автономними, незалежними, ефективними, стійкими та легкодоступними, щоб гарантувати інтереси тих, хто потребує фінансової підтримки, щоб незахищені верстви населення мали доступ до правосуддя нарівні з іншими.

Отже, доступ до правосуддя є як правом саме по собі, так і невід'ємною складовою права на справедливий суд, рівність перед законом та ефективний засіб захисту прав, які були зневажені або порушені. Правова допомога є основоположним компонентом права на доступ до правосуддя, включаючи право отримувати безоплатну правову допомогу, коли людина не має достатніх коштів для її оплати. Більшість країн визнають право на рівність перед законодавством так чи інакше, але мало хто має політику реалізації цього права на практиці.

Фінансові перешкоди для доступу до правосуддя підтримують правову систему, де бідні не мають реальних прав. Так, Міжамериканська комісія з прав людини виявила структурну нерівність, яка обмежує доступ до правосуддя для певних сегментів суспільства, таких як жінки в бідних і сільських районах, жінки корінного населення та мігранти без документів [6]. У справі *Simone André Diniz v Бразилії*, Комісія зазначила, що більшість жертв расизму в Бразилії є бідними і не мають можливості найняти адвоката [3, р. 205]. Структурна нерівність людей африканського походження в Бразилії підтвердила нерівний доступ до правосуддя, що є проявом расової дискримінації.

Міжамериканська комісія з прав людини визнає, що існує нерівність у судових відносинах між працівником і роботодавцем, пацієнтом і медичним закладом, студентом і навчальним закладом, орендарем і орендодавцем, що виливається в рамки судових розглядів [7]. Таким чином, соціально-економічні фактори мають велике значення для ефективного доступу до правосуддя. Жахливі умови життя, безпритульність, безробіття, хвороба чи інвалідність, неякісна освіта та маргіналізація впливають на здатність людей реалізувати свої права як людини.

Очевидно, що безоплатна правова допомога, як правило, є єдиною правовою допомогою, доступною для значної частини населення, а відсутність або поганий доступ до права на безоплатну правову допомогу виключає доступ знедолених груп до судової системи та обмежує їх право на справедливий судовий розгляд [4, р. 64-65]. Забезпечені матеріально групи населення не мають потреби звертатись до інституту безоплатної правової допомоги, оскільки вони не є економічно та соціально знедоленими, а отже більш ефективно можуть відстоювати свої економічні, соціальні та культурні права.

Генеральний секретар ООН стверджує, що розширення прав і можливостей соціально незахищених верств населення потребує доступу до

правових послуг. Він пропонує, щоб програми правової допомоги забезпечували вільний доступ до судів, трибуналів та інших механізмів вирішення спорів як частину національної стратегії подолання бідності, доповнену додатковими зусиллями щодо усунення перешкод у доступі до правосуддя, з якими стикаються особливо жінки та діти [8].

Перешкоди, з якими стикаються вразливі групи у своєму доступі до правосуддя, призводять до непрямой дискримінації за соціально-економічним статусом. Право на правову допомогу має бути юридично гарантоване в національних правових системах на найвищому рівні, в Конституції. Проаналізуємо досвід деяких зарубіжних країн щодо надання права на безоплатну правову допомогу.

Преамбула Конституції Індії в основному спрямована на забезпечення для народу Індії справедливості – соціально-економічної та політичної. Стаття 38(1) стверджує, що держава сприятиме добробуту людей шляхом забезпечення та захисту соціального порядку, включаючи справедливість. Стаття 21 чітко говорить, що кожна людина має рівне право на життя і свободу, крім випадків, встановлених законом. Держава забезпечує, щоб функціонування правової системи сприяло правосуддю на основі рівних можливостей, і, зокрема, надає безоплатну правову допомогу за допомогою відповідного законодавства чи схем чи будь-яким іншим способом, щоб забезпечити можливості для забезпечення правосуддя. не відмовляють жодному громадянину через економічні чи інші обмеження [9].

У справі *Hussainara Khatoon* проти штату Біхар було постановлено, що якщо обвинувачений не може дозволити собі юридичні послуги, він має право на безкоштовну юридичну допомогу за рахунок держави. Обов'язком держави є стежити за тим, щоб правова система сприяла справедливості на основі рівних можливостей для всіх громадян. Якщо обвинувачений не має достатніх коштів для залучення адвоката, суд повинен забезпечити його для захисту обвинуваченого за рахунок держави (Стаття 304 Кримінально-процесуального кодексу 1973 р.) [9].

Кожному може знадобитися відстоювати свої права в суді або захищатися від звинувачення. Проте судові збори досить високі: якщо ви програєте, вам доведеться оплатити адвоката та судові витрати. У Німеччині створено юридичну допомогу ("Prozesskostenhilfe"), щоб люди з низькими доходами також могли вимагати/захищати свої права. "Prozesskostenhilfe" – це державна допомога людям з обмеженим доходом, тобто держава бере на себе витрати на адвоката та суд для певних судових процесів, щоб переконатися, що нікому не перешкоджають відстоювати свої права в суді через значні витрати [10].

Проаналізуємо досвід Великобританії, де практикується й часткова безоплатна допомога для певного кола малозабезпечених осіб. Право на правову допомогу, залежатиме від типу справи та фінансових обставин. Щоб отримати правову допомогу у цивільних справах, зазвичай потрібно особі довести, що вона не може дозволити собі оплатити судові витрати,

і проблема серйозна. Особа має право на безкоштовну юридичну консультацію, якщо її допитують у відділку поліції. Якщо особа не можете отримати юридичну допомогу, то може отримати безкоштовну консультацію від мережі правових центрів.

Як позначає І. М. Леган, то аналогічна норма є і в законодавстві інших країн. Суть полягає в тому, що коли громадяни звертаються за безкоштовною правовою допомогою, вони зобов'язані надати докази своєї малозабезпеченості, і залежно від рівня доходу правова допомога надається або безкоштовно, або шляхом співфінансування в розмірі 20 %, 40 %, 70 % або 100 % [11, с. 30].

Крім того, І. М. Леган позначає, що: «За висновками незалежних міжнародних експертів, система правової допомоги в Україні зробила важливі кроки у підвищенні обізнаності про право на правову допомогу. В Україні для кримінального провадження наявна відповідна нормативна база. Проте рекомендовано посилити механізми контролю якості, зокрема, шляхом розширення норм, які закріплюють стандарти якості правової допомоги у цивільних та адміністративних справах» [11, с. 30–31].

Висновки. Згідно з міжнародним правом прав людини доступ до правосуддя є основним правом людини, а держави мають зобов'язання утримуватися від відмови в доступі до правосуддя, а отже доступ до правосуддя є показником демократичності держави. Крім того, держави мають зобов'язання щодо створення системи, яка гарантує доступ до правосуддя для кожного, включаючи створення механізмів для надання безкоштовної правової допомоги як у кримінальних, так і в цивільних справах. Умовами ефективної реалізації доступу до правосуддя є усунення фінансових перешкод, що може включати надання безоплатної правової допомоги.

Держава повинна постійно оцінювати ефективність системи правової допомоги та давати вказівки тим, хто приймає рішення, щодо її оцінки. Кожен орган, що приймає рішення, може бути в кращому становищі для визначення вразливих груп, які існують у його місцевому суспільстві, і того, як слід розподіляти ресурси за пріоритетністю. Однак доступ до правової допомоги не повинен залежати від місця проживання та мати диференційний підхід. Законодавство є одним із найважливіших інструментів реалізації державної політики у сфері встановлення критеріїв надання права на безоплатну правову допомогу. Держави повинні вживати заходів, які є економічно ефективними та запобігають виникненню правових конфліктів і створенню правових потреб, які неможливо задовольнити без допомоги юристів.

Кожна держава повинна спрямовувати свої ресурси на доступ до правосуддя для найбільш уразливих груп населення. Безоплатна правова допомога може подолати перешкоди на шляху гарантування здійснення прав людини. Якщо держави не дотримуються своїх зобов'язань щодо надання безоплатної правової допомоги, за цим має слідувати міжнародна критика та осуд.

Література:

1. Galowitz P. Right to Legal Aid and Economic, Social and Cultural Rights Litigation. 2nd Edition. The Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE), Geneva, Switzerland. URL: <http://www.right-to-education.org/resource/litigating-economic-social-cultural-rights-legal-practitioners-dossier> (дата звернення: 04.04.2023 р.).
2. Durbach A. The Right to Legal Aid in Social Rights Litigation. *Social Rights Jurisprudence: Emerging Trends in International and Comparative Law* / ed. M. Langford. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. P. 59–75.
3. Jüriloo K. Free Legal Aid – a Human Right. *Nordic Journal of Human Rights*. 2015. Vol. 33. № 3. P. 203–219.
4. Despouy L. Promotion and protection of all human rights, civil, political, economic, social and cultural rights, including the right to development: Report of the Special Rapporteur on the Independence of Judges and Lawyers. Geneva: UN, 2009. 213 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/656135> (дата звернення: 24.04.23).
5. Knaul G. Report of the Special Rapporteur on the Independence of Judges and Lawyers. Geneva : UN, 2015. 22 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/797647> (дата звернення: 24.04.23).
6. Inter-American Court of Human Rights. Advisory Opinion OC-18/03 of 17 September 2003. URL: https://www.corteidh.or.cr/docs/opinion/es/seriea_18_ing.pdf (дата звернення: 24.04.23).
7. Inter-American Commission on Human rights. Access to justice as a guarantee of economic, social, and cultural rights: A review of the standards adopted by the system of human rights, OEA/Ser.L/V/II.129 Doc 4. 7 September 2007. URL: <https://www.cidh.oas.org/countryrep/AccessoDESC07eng/Accessodescindice.english.htm> (дата звернення: 24.04.23).
8. Legal empowerment of the poor and eradication of poverty: Report of the Secretary-General A/64/133. UN, 2009. URL: <http://surl.li/gpghd> (дата звернення: 24.04.23).
9. Srinivasa Y. Right to Free Legal Aid. URL: <http://articlesonlaw.wordpress.com> (дата звернення: 24.04.23).
10. Handbook Germany: Legal Aid. URL: <https://handbookgermany.de/en/legal-aid> (дата звернення: 24.04.23).
11. Леган І. М. Надання безоплатної правової допомоги в Україні та країнах Європейського Союзу. *Альманах міжнародного права*. 2020. Вип. 24. С. 27–32.

Karpova K. Right to free legal assistance: experience of foreign countries

Summary. The article is devoted to the study of granting the right to free legal aid and the role of the state in this process. The experience of international bodies and institutes, as well as the legislation of some countries regarding the provision of the right to free legal aid, were analyzed.

It is defined that the term “legal aid” provides legal advice, assistance outside the courts and legal representation in the courts.

It was signed that the state is obliged to ensure equal access to justice. This duty involves providing free legal aid to persons who do not have sufficient assets to pay for legal services.

It is noted that the availability of free legal aid is an obstacle to equal access to justice, which, in its case, has a detrimental effect on vulnerable sections of the population, hinders equality in an invalid human right.

It is emphasized that by proposing criteria that can help provide free legal aid to those who need it most. The identified criteria are the significance of the violated rights, the general impact

of the case, the complexity of the case and the ability to independently defend interests, chances of success and insufficient means or available economic means.

It is noted that access to justice is both a right in itself and an integral part of the right to a fair trial, equality before the law and an effective remedy for rights that have been violated or violated. Legal aid is a fundamental component of the right to access to justice.

Analyzed by the Inter-American Commission on Human Rights, which indicated that limiting access to justice creates structural inequality in society, it also indicates that there is inequality in judicial relations.

It is noted that socio-economic factors are of great importance for effective access to justice. Legal aid programs should ensure free access to courts, tribunals and other dispute resolution mechanisms.

The experience of some foreign countries in providing the right to free legal aid is analyzed. Thus, the Constitution of India indicates that the state ensures the functioning of the legal system and guarantees the provision of free legal aid. In Germany, legal aid has been created so that people with low incomes can also protect their rights. Under UK law, the right to legal aid will depend on the type of case and financial circumstances, and a person can get free advice from a network of legal centres.

It was concluded that legal aid is a human right and that it is the state's obligation to provide free legal aid in accordance with the criteria set forth in international treaties and defined in legislation.

Key words: human right, free legal aid, access to justice, access to court, remedy.

УДК 341.1./8
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2023.29.02>

ТІТКО Е. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
Голова ГО «Український осередок з прав людини
та розвитку освітніх новацій»;
професор кафедри інформаційного, господарського
та адміністративного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ГРАЧОВА О. Ю.,

здобувачка 3 курсу факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПОЧАТКУ ПРАВА НА ЖИТТЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Анотація. Стаття розкриває актуальне питання визначення початку перебігу права на життя в контексті етичних, законодавчих (вибраних країн) та міжнародно-правових аспектів, а також з урахуванням наукового, медичного й технологічного прогресу. Аналізуються різні підходи до визначення моменту початку життя, зокрема у міжнародному та національному праві, а також враховуючи практику ЄСПЛ, яка має важливе значення для формування загальних стандартів у цій сфері.

Окрему увагу у статті присвячено аналізу наукових поглядів, які виходять з доктрин американської, європейської, арабської правових шкіл. Визначено, що у науковому колі існують дискусії щодо тлумачення початку права на життя, що спричинено різними моральними та культурними звичаями країн. Зазначено, що найбільш консервативними є представники наукових кіл держав, у яких сповідують іслам. Вони, переважно, стверджують, що початком життя є зародження ембріона.

На підставі історичного аналізу акцентовано увагу на історичному розвитку вищезгаданого питання. Зазначено, що в епоху римського права повноправною людиною вважалася запліднена дитина із першого дня вагітності матері.

У статті акцентується на важливості забезпечення балансу між захистом права на життя та повагою до індивідуальних прав і свобод людини. ЄСПЛ став ключовим механізмом для розробки та встановлення загальних стандартів, зокрема з питань, що стосуються початку життя, права на аборт та інших пов'язаних між собою прав. В статті розглядаються різні вирішення судових справ ЄСПЛ, що стосуються цієї тематики, з метою виявлення тенденцій та принципів, що лежать в основі судових рішень.

Автори статті розглядає вплив різних підходів до визначення початку перебігу права на життя на рівні національного законодавства, відображаючи різні культурні, релігійні та ідеологічні позиції. Стаття також охоплює міжнародні стандарти та договори, що регулюють зазначене питання, їх відповідність та взаємодію з внутрішньо-правовими нормами.

Аналізуючи норми українського законодавства, зауважується, що переривання вагітності в Україні є допустимим до дванадцятого тижня вагітності, оскільки із цього терміну відбувається формування зародка у плід. В той же час, на підставі норм Закону України «Про охорону дитинства», 2001 р. регламентується той факт, що дитина отримує права повноцінної людини із власного народження.

На підставі зарубіжних юридичних документів досліджено, що право на життя охороняється на міжнародному рівні, проте єдине визначення початку перебігу права на існування досі є відсутнім.

Ключові слова: право на життя, переривання вагітності, аборт, ЄСПЛ, права людини, права жінок.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що життя людини є найвищою цінністю. Це відображено й у положеннях одного із ключових правових актів щодо захисту прав людини – ст. 2. Європейської конвенції з прав людини, 1950 р. (далі – ЄКПЛ), в якій зазначено, що право кожного на життя охороняється законом. Таким чином, держави-члени Ради Європи взяли на себе зобов'язання на законодавчому рівні охороняти життя своїх громадян. Проте, у зв'язку із постійною модернізацією, розвитком науки і медицини, на порядку денному опинилось питання щодо визначення початку перебігу права на життя, оскільки в організмі жінки зароджується ембріон, що має право на своє народження.

З огляду на велику кількість випадків позбавлення ненародженої дитини життя матір'ю та різне трактування таких дій у законодавстві європейських країн, що відповідно породжує колізії, важливим є вироблення бачення щодо початку перебігу права на життя з огляду на практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), яка містить тлумачення такого гострого питання.

Актуальність цього питання проявляється у багатьох аспектах. По-перше, етичне питання, адже початок перебігу права на життя тісно пов'язаний з етичними питаннями стосовно значення життя, його охорони та поваги до нього. Дискусія про момент початку життя відіграє важливу роль у формуванні етичних стандартів, які будуть застосовуватися в суспільстві. Початок перебігу права на життя тісно пов'язаний з етичними питаннями стосовно значення життя, його охорони та поваги до нього. Дискусія про момент початку життя відіграє важливу роль у формуванні етичних стандартів, які будуть застосовуватися в суспільстві.

По-друге, питання законодавчого регулювання, адже різні країни мають різні підходи до визначення моменту початку перебігу права на життя, що відображається у законодавчому регулюванні абортів, створенні законів про евтаназію та відповідних медичних процедур. Визначення початку перебігу права на життя є важливим для встановлення чітких правових рамок щодо цих питань.

По-третє, питання міжнародного співробітництва та захисту прав жінок. Початок перебігу права на життя є предметом обговорення між державами на міжнародному рівні, зокрема в контексті міжнародного

механізму захисту прав людини. Узгодження підходів до цього питання може сприяти міжнародному співробітництву та обміну досвідом у сфері захисту прав людини. Крім того, визначення моменту початку перебігу права на життя має прямий вплив на права жінок стосовно репродуктивних послуг, доступу до безпечних абортів та інформації про сексуальне та репродуктивне здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання початку перебігу права на життя знайшло своє відображення у наукових доробках зарубіжних дослідників, серед яких: К. Барнард, К. Імієлінські, М. Комана, Б. Любан-Плоцца, М. де Сальвіа, Г. Тоггенбурга, С. Реішоглу, Р. Ріджвей та інші. Крім того, відповідне питання досліджували і вітчизняні науковці, серед яких можна виокремити роботи: С. Алексеєва, М. Аряєв, Д. Береговий, О. Гаврилюк, О. Домбровська, В. Запорожан, О. Івченко, В. Кожан, Л. Лінік, М. Малєїної, О. Малишева, О. Мірошниченко, О. Попов, П. Рабіновича, Ю. Разметаєва, Н. Сафонова, І. Сенюта, О. Попова, Я. Триньова та інших.

Мета статті полягає у визначенні початку теоретико-правових аспектів регламентації початку права на життя в контексті дослідження міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що життя – це найбільша цінність, яка є у людини. Саме право на життя є невід'ємним правом, що гарантується й ст. 2 ЄКПЛ, так і нормами законодавства європейських країн. Проте, вагомого аспекту потребує розуміння початку становлення існування людини, як основи права на життя, що забезпечується міжнародними та національними правовими нормами.

Питання про початок життя людини тісно пов'язане з дискусією про право на аборт. Це питання характеризується різноманітністю етичних, медичних, релігійних та правових поглядів, і кожна країна може мати відмінний підхід до визначення такого моменту. В міжнародному праві немає чіткого визначення часу початку життя, але деякі документи та науковці намагаються встановити загальні рамки.

Відтак, у медичному посібнику «Глобальна біоетика» зазначається, що зачаття людини є остаточною складною дією, яка виокремлюється як процес фертилізації, на підставі якої дві гамети: чоловічі та жіночі статеві клітини, сперматозоїд та яйцеклітина, зливаючись в одне ціле дають початок новому організмові, тобто зиготі, яку ще називають первинним одноклітинним ембріоном [1].

В свою чергу, дослідники у галузі біології та медицини зауважують, що особливості людського ембріона полягають у тому, що від початку зачаття ембріон містить всі властивості повноцінної істоти: нову і лише власну свою сутність, що характерна лише для неї; розвиток власного геному; створення своєї генетичної продукції, що відображає майбутню зовнішність і здоров'я людини.

Зокрема, біолог М. І. Нищук зазначає, що ембріон із самого зачаття одразу є живим, оскільки з моменту зачаття має серцебиття і внутрішня

органи [2]. Таким чином, біолог стверджує, що початок життя людини розпочинається із зачаття.

Проте, вагомим аспектом є розгляд сучасних наукових тверджень біологів. Відтак, згідно з дослідженнями в галузі біоетики, існують дві основні концепції: ембріональна (від лат. *embryo* – зародок) і натусіальна (від лат. *natus* – народжений) [3]. Відповідно, із вищенаведених термінів випливає, що початок життя починається, відповідно, від зачаття (ембріональна концепція) та від народження (натусіальна).

Зазначимо, що запровадження таких концепцій вплинуло на розуміння вченими-юристами початку перебігу права на життя, враховуючи відповідні теорії. Наприклад, американський науковець М. Варрен стверджує, що ненароджений не є особистістю. «Просто бути людиною – істотою з людською ДНК – недостатньо для особистості. Щоб розглядати особу як повноцінною особистість, вона повинна володіти певними внутрішньо цінними рисами». Вона визначає п'ять основних рис особистості, таких як: (1) сумлінність і здатність відчувати біль; (2) міркування; (3) самомотивована діяльність; (4) здатність до спілкування; (5) наявність самоконцепції та самосвідомості, індивідуальної, расової чи обох. Будь-яка істота, яка не має жодної з цих рис, точно не є людиною. Ембріон або плід не має жодного з них, тому щенеє особою і «не можна чітко сказати, що він має повні моральні права» [4]. Зокрема, аналогічні аспекти, однак більш розширено у 1989 році були розглянуті С. Маффеттоне, який вказує на поділ між людьми, позначаючи, що ці два поняття не є синонімами та не мають однакового значення. Він вважав, що «не всі люди є людьми і не всі люди є особами (...)» [5]. Хоча не всі погоджуються, але доволі просто навести приклади людських істот, які не є особами, наприклад, ембріони, плоди або люди у важкому коматозному стані. Усі ці визначення є концептуальними та філософськими точками зору, але вони відкрили шлях до багатьох суперечок та дискусій на дану тему.

Таким чином, з огляду на вищенаведене, ембріон означає продукт акту відтворення людини. Вираз «правовий статус ембріона» відноситься до правових положень, що стосуються людського ембріона [6]. Однак має існувати сукупність узгоджених норм, які впливають із визначення його природи, а не лише кілька вищенаведених наукових положень.

Американський дослідник з біоетики М. Варрен зазначає, що ембріон не може мати правового статусу, оскільки не врегульована проблема його природи. Іншими словами, вчений зауважує, що наразі невідомо, сама сутність людського ембріона і його зародження як особистості [3].

Проте, така позиція вчених більш характерна для країн англо-американської системи права: країн США, Канади, Великої Британії, Ірландії та інших.

В той час, як прихильники другої біологічної теорії (до прикладу країни Італія, Польща та інші) спираються на натусіальну концепцію, яка визначає моментом виникнення права на життя сам момент зачаття дитини.

Зокрема, дана концепція характерна для країн мусульманської правової системи, для яких є характерним безмежна віра в релігійні книги: «Коран», «Суна», що вважають аборт гріхом та вбивством людини, оскільки вбачається, що дитина в утробі має повноцінні права.

Відтак, в «Корані» ненароджені діти не тільки мають право на правовий захист свого здоров'я та життя, але й вважаються отримувачами певних додаткових прав. З метою надання ненародженим дітям законних прав ісламське законодавство вкладає їх у якість, відому як Зімма (dhimma) [7]. В «Корані» зімма визначається як «якість, завдяки якій людина стає придатною для того, що йому [або їй] дано, а також того, чому він [або вона] підпорядковується» (Abdallah, 1978) [7].

Для захисту життя і здоров'я майбутньої дитини ісламське право надає йому або їй певні права згідно з ісламським кримінальним законодавством і законами про делікти. Особи, які вбивають своїх дітей до або після їх народження, прописуються як загублені (Коран, 1990 6:140). Вбивство дітей є великим гріхом (Коран, 1990, 17:31) [7]. Таким чином, в ісламській правовій системі початок перебігу права на життя починається із зачаттям дитини.

Подібна думка розглядається і у баченнях вчених католицького світу, наприклад представників італійського наукового кола. Відтак, представник Італії У. Орнокк зазначає, що дитина є повноцінною людиною, яка має право на життя із появою в організмі жінки, а тому вчинення умисного аборту є вбивством [6].

В свою чергу, вітчизняні науковці як прихильники другої теорії також містять думку щодо тлумачення ембріону як повноправної особистості. Наприклад, українська вчена О. Рогова стверджує, що, хоч Цивільний Кодекс України не розглядає ненароджену істоту як людину, усе ж внутрішньоутробний період життя є необхідним етапом розвитку людини, тому має бути захищений так само, як і життя людини після народження [8]. Таким чином, вищенаведеного можна прослідкувати, що важливим є визначення напрямку на дослідження статусу ще ненародженої людини та розроблення відповідної бази.

З огляду на усе викладене вище зазначимо, що наразі серед вчених є наявна велика дискусія, що спричинена різним трактуванням питання початку права на життя у зв'язку із відмінним морально-етичним баченням суспільства, що сформоване на підставі релігійних норм, виховання і звичаїв.

З метою, з'ясування сутності початку перебігу права на життя, необхідно сформулювати його історичний розвиток. Відтак, право на життя висвітлюється в Інструкції “Donum vitae”. Це Інструкція про повагу до людського життя на його початку та гідність продовження людського роду. Відповідне положення було утворено з метою висвітлення осиних католицьких канонів, яка була основоположною для життя людей. Зокрема, на підставі даної Інструкції церква висвітлює загальні напрями католицької

моралі й зазначає: «Людину потрібно поважати і трактувати як особу з моменту зачаття, необхідно визнавати її права як особи, серед яких на першому місці є невід'ємне право кожної невинної людини на життя» [10].

Особливої уваги потребує твердження папи Пія XII що зазначив: «Людина має право на життя, що походить безпосередньо від Бога, не від батьків, будь-якого суспільства чи влади [9]. Не існує жодної іншої людини, людської влади, науки чи медичних, евгенічних, суспільних, економічних засад» [10].

Зауважимо, що у Законах XII таблиць від 451–450 рр. до н. е., які є першим письмовим джерелом права Давнього Риму, було закріплено твердження, відповідно до якого дитина, що народилася після смерті батька-спадкодавця була спадкоємцем і безпосередньо могла бути згадана у заповіті [12, с. 198]. Проте, у пізню епоху дане твердження представлення ненародженої дитини як повноправного спадкоємця положення було закріплено в більш правових джерелах: Інституціях Гая, Дигестах Юстиніана та у виступі Цицерона “*causa curiana*” [12, с. 78]. Таким чином, у римському праві, початок життя людини закріплювалось ще з моменту зачаття дитини.

Проте, з огляду на зміну епох у суспільстві, що сформувались після існування римського права, суспільного ладу, вагомим є розгляд питання початку права на життя, яке пов'язане з сучасним вітчизняним та міжнародним законодавством.

Відтак, ст. 27 Конституції України зазначає, що кожна людина має право на життя. Таким чином, законодавцем чітко зазначено, що право на життя є основоположним конституційним правом, що не може бути порушено. Проте, можемо зауважити про наявність проблематики в Основному Законі України, оскільки в ньому відсутнє визначення терміну щодо початку життя людини, що створює правову прогалину під час встановлення вищенаведених аспектів. З огляду на положення Конституції України, можемо стверджувати, що початком людського життя необхідно вважати момент появи будь-якої частини тіла дитини з утроби матері під час пологів (або при кесаревому розтині), коли є об'єктивна можливість завдати шкоду тілу дитини» [14, с. 7]. Загалом, в Україні чітко розмежовано аспекти початку права на життя та визначено термін, після якого проведення абортів є неможливим.

Відтак, згідно із нормами Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України), а саме ст. 281, штучне переривання вагітності у першому триместрі (у терміні до дванадцяти тижнів) здійснюється за поінформованим бажанням жінки [16]. Зокрема, такі аспекти містять своє відображення й у Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (далі – Закон 1992 року). Відтак, ч. 1 ст. 50 Закону 1992 року зазначає, що операція штучного переривання вагітності (аборт) може бути проведена за бажанням жінки у закладах охорони здоров'я при вагітності строком не більше дванадцяти тижнів [17].

Таким чином, законодавець зазначив, що можливість здійснення абортів передбачена до дванадцятого тижня вагітності. Дана засада спостерігається і у Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, (далі – Інструкція), що затверджена Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 179 від 2006 року [18]. Ця інструкція була сформована центральним органом виконавчої влади – Міністерством охорони здоров'я з метою створення підсилення, розуміння й тлумачення основних аспектів щодо штучного переривання вагітності, визначення критеріїв для формування основної термінології понять «плід» та ембріону їхніх ознак з метою надання детального роз'яснення щодо становлення ненародженої людини у суспільстві [18].

Слід відмітити, що у вищезгаданій Інструкції вказано, що з дванадцятого тижня ембріон стає плодом. В свою чергу, плід – це продукт зачаття, що утворений із з повного дванадцятого тижня вагітності та містить всі органи повноцінної людини [18].

Таким чином, спираючись на вище розглянуті правові акти можна констатувати, що законодавство України передбачає заборону абортів з дванадцятого тижня вагітності у зв'язку із формуванням плоду як ненародженої людини.

Зауважимо, що вагомим аспектом потребує дослідження Закону України «Про охорону дитинства» (далі – Закон 2001 року), що є основним в аспектах тлумачення прав дітей у суспільстві [19]. Відтак, ч. 1 ст. 6 Закону 2001 року, зауважено, що кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я.

В свою чергу, за критеріями живонародженості та мертвонародженості Всесвітньої організації охорони здоров'я, народження фіксується відповідними медичними органами в момент відділення життєздатної дитини від організму матері [20].

Таким чином, спираючись на вищенаведені факти можна стверджувати, що перебіг початку життя дитини прийнято розпочинати з моменту її безпосереднього народження та появи на світ.

Проте, з огляду на євроінтеграцію України та її постійному наближенню до європейського законодавства необхідним є виокремлення досвіду таких європейських країн. Прикладом такого досвіду слугує Польща, що незважаючи на територіальне сусідство і подібні суспільні відносини, включає в себе відмінне розуміння початку перебігу життя.

Відтак, після довгої медичної реформи, яка розпочалась в Польщі у 2015 році та була завершена у 2022 році, набуло чинності рішення Конституційного Суду Польщі про повну заборону абортів [21; 22]. Відповідно, у даному рішенні було зазначено про неможливість проведення абортів на будь-якому етапі вагітності із власним волевиявленням жінки. В свою чергу, таке рішення було сформовано через релігійні моралі Польщі, оскільки вона є католицькою країною, яка вважає Біблію недоторканною

і непорушною. Проте, таке рішення Конституційного Суду Польщі спричинило великі протести серед жінок, оскільки у зв'язку з прийняттям такого рішення, вони бачили порушення свого права на приватне життя через неможливість проведення аборт у зв'язку із небажаною чи незапланованою вагітністю [21].

В свою чергу, Конституційним Судом Польщі зауважено, переривання вагітності дозволяється тільки після згвалтування або у разі загрози життю матері. Таким чином, суб'єкти владних повноважень Польщі зазначають, що початок життя людини розпочинається із заплідненням яйцеклітини та безпосередньо зародження ембріону [21].

В свою чергу, досвід Польщі є важливим та корисним для України, оскільки висвітлює проблемні сторони законодавства і практики, що можуть призводити до порушення права жінки на аборт. Врахування такого досвіду дозволить Україні уникнути у майбутньому порушень прав жінок на аборт, що спричинило хвилі протестів серед жінок.

Таким чином, після медичної реформи, що розпочалась у Польщі у 2015 році та завершилася у 2022 році, Конституційний Суд Польщі прийняв рішення про повну заборону абортів, що було відображенням релігійної моралі країни. Це рішення викликало масові протести серед жінок, які вважали, що їх право на приватне життя порушено. На сьогоднішній день важливо визначити доктрини щодо початку перебігу права на життя, що відображені у міжнародних актах, з метою вирішення невизначеності у цьому питанні та визначення початку правового статусу життя.

Відтак, Декларація з прав дитини 1959 року визначає, що дитина, зважаючи на фізичну і розумову незрілість, потребує соціальної охорони та турботи, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження» [23]. В той же час, положення ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 року визначає, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосованим до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше» [24]. Разом з тим, ст. 6 вищезазначеної конвенції гарантує невід'ємне право дитини на життя та забезпечення у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини.

Також окремо слід звернути увагу на ст. 4 Європейської соціальної хартії від 22 жовтня 1983 р., яка вказує, що аборт є прямим порушенням основного права людини на життя [25].

Дана невизначеність притаманна майже всім європейським міжнародним документам, крім положень Американської конвенції про права людини 1969 року (ст. 4), що регулюється на американському континенті та визначає зачаття відповідним моментом початку життя, але навіть таке чітке закріплення не є абсолютним [26].

Враховуючи все вищенаведене, необхідно зауважити, що основний документ, який зобов'язувалась підтримувати країни члени Ради Європи, є ЄКПЛ та Протоколи до неї. Відповідно, у ст. 2 «Право на життя»

не міститься чіткого розмежування початку даного права, що призводить до колізій серед міжнародних документів [27].

Враховуючи наявність різного тлумачення міжнародних договорів та відмінного бачення початку права на життя, а у деяких актах – повної його відсутності, вважаємо, що необхідним є зверненням до судової практики ЄСПЛ, адже його рішення використовуються як самостійне джерело права. Зокрема, важливою є справа “Bruggemann and Scheuten v. FRG” від 1976 року. Справа була розглянута Європейською комісією з прав людини. Ця справа стосувалася тодішнього німецького законодавства про аборти, яке дозволяло проводити аборти лише у випадках, коли вагітність становила серйозну загрозу для фізичного або психічного здоров’я жінки.

Скарга була подана групою людей, які працювали у центрі з планування сім’ї, і заявники стверджували, що німецьке законодавство порушило їхні права за ст. 8 (право на повагу до приватного життя) ЄКПЛ. Комісія вирішила, що скарга не порушила ст. 8 ЄКПЛ, так як законодавство Федеративної Республіки Німеччина забезпечувало належний баланс між інтересами жінок та ненародженими дітьми. Комісія також визнала, що держави-члени мають значний простір для маневру у вирішенні таких складних і чутливих питань, як аборти. У зв’язку з цим, Європейська комісія з прав людини відхилила скаргу як «очевидно непідґрунтовану».

Справа “Bruggemann and Scheuten v. FRG” стала однією з ранніх справ, які стосувалися питань абортів у контексті європейських прав людини, і демонструє складність та чутливість таких питань у різних державах-учасницях Європейської конвенції з прав людини [28].

Варто відзначити справу “Paton v. United Kingdom” від 1980 року, розглянуту Європейською комісією з прав людини. Справа стосувалася тодішнього законодавства про аборти у Великій Британії (Англії та Уельсі), зокрема, того, що стосувалося «Акту про аборти 1967 року».

Головною скаргою було порушення права ненародженої дитини на життя за ст. 2 ЄКПЛ та порушення прав пані Пейтон за ст. 12 ЄКПЛ. Європейська комісія з прав людини відхилила скаргу, зазначаючи, що ст. 2 ЄКПЛ не має безпосереднього застосування до ненароджених дітей. Комісія також відзначила, що ст. 12 ЄКПЛ не була порушена, оскільки вона гарантує право на шлюб і захист сім’ї, але не гарантує права на народження дитини в межах шлюбу. Це рішення знову підкреслювало складність та чутливість питань, що стосуються абортів, а також надавало державам-учасницям певний простір для маневру у вирішенні таких питань [29].

У ЄСПЛ мала місце справа “Y. v Norway” від 11 лютого 2003 року, в якій жінка і чоловік, мали спір щодо ненародженої дитини. Чоловік зазначив, що ненароджена дитина залишається незахищеною по праву Норвегії, що суперечить ст. 2 ЄКПЛ, оскільки його дівчина зробила аборт без його дозволу на десятому тижні вагітності. В свою чергу, Європейська комісія зазначила, що початок права перебігу права на життя трактується кожною країною окремою і відповідно вона має на свободу вибору щодо аспектів

штучного переривання вагітності. Так, окремо слід відзначити, що за законодавством Норвегії, аборти дозволені за власним бажанням до дванадцятого тижня, а отже порушення початку перебігу права на життя ЄСПЛ не встановив [30].

Слід звернути увагу на справу “*Vo v. France*” від 2004 року, яка є досить дискусійною, проте заклало фундамент до початку розуміння даного питання. Позивачем у даній справі була жінка, яка втратила дитину на шостому місяці вагітності через помилку лікаря. Так, громадянка Франції, що перебувала у лікарні, була помилково прийнята за іншу пацієнтку, котрій була призначена операція за медичними показниками. Таким чином, внаслідок усіх дій, проведених лікарями, вагітність перервалася, а плід загинув. Французький суд відхилив кримінальні звинувачення проти лікаря, оскільки за національним законодавством ембріон не мав статусу «людини». Внаслідок цього пані *Vo* звернулася до Європейського суду з прав людини.

ЄСПЛ зазначив, що у французькому законодавстві немає чіткого юридичного визначення ненародженої дитини або європейського консенсусу щодо статусу ембріона. Суд не вирішував питання про те, чи є ненароджена дитина особою для цілей ст. 2. ЄКПЛ зазначивши у цій справі, що спір стосувався смертельного ушкодження ненародженої дитини всупереч бажанню матері і ціною значних страждань для неї, тому Суд постановив, що інтереси плоду та його матері перетинаються. Відповідно, він розглянув захист, доступний заявниці, під кутом зору адекватності наявних механізмів для доведення недбалості лікаря щодо втрати її дитини в утробі матері та отримання відшкодування за примусове переривання її вагітності. Оскільки справа стосувалася порушення її права на фізичну недоторканність, позитивне зобов'язання в процесуальних питаннях, яке впливало зі ст. 2 ЄКПЛ, не обов'язково вимагало кримінально-правового засобу правового захисту. Заявниця могла подати позов про відшкодування шкоди проти органів влади у зв'язку з недбалістю лікаря.

Таким чином, Європейський суд з прав людини вирішив, що не було порушення ст. 2 ЄКПЛ, оскільки вона не має безпосереднього застосування до ненароджених дітей, і Суд не виявив жодного загального консенсусу серед держав-учасниць стосовно правового статусу ембріона [31]. Таким чином, ЄСПЛ зазначив, що штучне переривання вагітності не визнається порушенням права на життя, проте може бути визнано порушенням лише за певних специфічних обставин, шляхом виявлення причинно-наслідкового зв'язку що призвів до смерті плода.

Окремо слід звернути увагу на справу “*A, B and C v. Ireland*” від 16 грудня 2010 року, ЄСПЛ зауважив про посягання ст. 8 ЄКПЛ. Суть справи полягала у тому, що три громадянки Ірландії завагітніли не за власної волі. Їхня скарга полягала у тому, що в Ірландії початок права на життя тлумачиться із початком запліднення, тому аборти заборонені. У зв'язку із даною обставиною, позивачки змушені були робити штучне переривання

у Сполученому Королівстві, що принижує їхню гідність. Проте, в Ірландії дозволено проводити аборт у зв'язку з серйозною хворобою матері. Одна із жінок перехворіла раком й отримала велику дозу опромінення, що є небезпечною для вагітних жінок, оскільки формує генетичні відхилення у дитини.

Таким чином, ЄСПЛ встановив, що Ірландія не виконала свій конституційний обов'язок щодо імплементації конституційного права на аборт за медичними показаннями і неправильно тлумачила право на початок життя. Тому, мало місце порушення ст. 8 ЄКПЛ. Враховуючи твердження інших заявниць, ЄСПЛ порушення не виявив, оскільки вказав, що кожна європейська країна має повноваження самостійного трактування початку перебігу права на життя [32]. Отже, з огляду на вищевикладені рішення, можемо зауважити, що ЄСПЛ підкреслив розуміння початку перебігу права на життя відповідно до законодавчих норм окремої держави, що є учасницею Ради Європи.

Зокрема, погоджуємось із твердженням ЄСПЛ, що початок перебігу права на життя не повинен посягати на приватне життя жінки, яке полягає у власному розпорядженні своїм тілом, в тому числі народження дитини. Оскільки, втручання у особисте життя жінки, пов'язане із неможливістю переривання вагітності, буде слугувати порушенням її права на приватність. Таким чином, початок перебігу права на життя повинен формуватись із дванадцятого тижня вагітності, оскільки саме під час цього періоду, ембріон формується у плід, відбувається зародження його органів і клітин.

В свою чергу, вважаємо, що актуальним наразі є вироблення спеціального роз'яснення від ЄСПЛ, де було б детально визначено особливості плоду як повноправної людини з метою уникнення правових колізій у міжнародних актах. Зокрема, необхідно запровадити заходи щодо можливості штучного переривання вагітності до дванадцятого тижня, країнам, які на законодавчому рівні забороняють аборти, що буде слугувати забезпеченням прав жінок на приватність, власний вибір, що є важливим у сучасному суспільстві.

Висновок. Таким чином, не зважаючи на різні підходи до початку перебігу життя та дискусійності питання, встановлення чітких правових меж, що визначають права та обов'язки осіб, стосовно захисту права на життя та врегулювання питання абортів.

У кожній країні момент початку перебігу права на життя може визначатись з урахуванням специфічних соціокультурних, релігійних, етичних, медичних та інших аспектів. Важливо, щоб законодавство враховувало баланс між захистом права на життя та дотриманням права жінки на приватне життя, ухвалення відповідального рішення щодо свого здоров'я та репродуктивних прав.

Незважаючи на відсутність єдиного погляду на момент початку перебігу права на життя у міжнародному праві, важливо створити умови для

діалогу між різними сторонами, забезпечуючи збалансованість інтересів та врахування всіх аргументів.

У кінцевому підсумку, визначення початку перебігу права на життя має бути засноване на ретельному вивченні всіх аспектів цього питання, що дозволить забезпечити адекватний рівень захисту права на життя, а також поважання індивідуальних прав та свобод людини.

Вважаємо, що з огляду на усе вищенаведене, початок перебігу права на життя розпочинається з моменту народження людини, оскільки саме у цей час, здійснюється відділення дитини від матері і відповідно немовля починає існувати у суспільстві як повноцінна особистість, що сприяє отримання нею права на життя та інших основоположних прав, які охороняються законодавством.

Зазначимо, що здійснення тлумачення початку права на життя із народженням дитини як ембріону спричинить порушення права жінки на переривання вагітності за власним волевиявленням до дванадцятого тижня вагітності, що сприятиме посяганням на її приватне життя у демократичному соціумі.

Загалом, підкреслюємо вищевикладену у статті думку, що наразі питання є досить дискусійним, що свідчить про неможливість досягнення консенсусу у зв'язку із психологічними факторами розуміння абортів.

В той же час, вважаємо, що правові норми мають бути вироблені та підлаштовані до норм сьогодення, оскільки ЄСПЛ є живим інструментом, й трактування ЄСПЛ у конкретних рішеннях дають змогу вироблення практичних аспектів реалізації питання початку перебігу права на життя.

На прикладі розглянутих у статті справ можна стверджувати, що наразі ЄСПЛ виступає тим органом, що надає можливість застосовувати судову практику для тлумачення спірних питань. Зокрема, вважаємо, що рішення Суду є обґрунтованими, оскільки передбачається захист права жінки на приватність, враховуючи можливість штучного переривання вагітності та підтверджують бачення науковців, про початок життя людини з самого народження та підсилює думку про правомірність запровадження можливих заходів переривання вагітності жінки за власним бажанням до дванадцяти тижнів.

Таким чином, з огляду на проблематику досліджуваного питання, вважаємо, що існує необхідність подальших досліджень, що сприятимуть всебічному аналізу початку перебігу життя, враховуючи розвиток суспільства, права та наукових досягнень.

Література:

1. Глобальна біоетика: сучасні виміри, проблеми рішення: *Матеріали III Міжнародного симпозиуму з біоетики* (7 – 8 квітня 2004 р.). Київ, 2004. 200 с.
2. Нищук М. І. Евтаназія: право та безправ'я вибору смерті. *Практична медицина*. 1999. № 1/2. С. 115.
3. Федорошак І. М. Право на життя в контексті прав людини. *Матеріали шостого національного конгресу з біоетики з міжнародною участю* (27–30 вересня 2016 р.). Київ, С. 43.

4. Warren M. A. On the moral and legal status of abortion. In: Vaughn L (ed). *Bioethics: principles, issues, and cases*. 2nd edition, Oxford University Press, New York, 2013, P. 333–343.
5. Щирба М. Ю. *Наукові дискусії щодо правового статусу ембріона людини. Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 6. Том 1. С. 29–32.
6. Cioclei V. Fapta de vătămare a fătului incriminată prin noul Cod Penal. *Curierul Judiciar*, 2011, P. 7–8; 406–410.
7. Koran. URL: <https://quran.com/> (дата звернення: 25.04.2023).
8. Рогова О. Г. *Право на життя в системі прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01*. Харків, 2006. 21 с.
9. *Римське право : навчально-методичний посібник*. Ужгород : Видавничий дім «Говерла», 2010. 252 с.
10. Congregation for the Doctrine of the Faith. *Instruction on Respect for Human Life in Its Origins and on the Dignity of Procreation “Donum Vitae”* (22 February 1987). *Acta Apostolicae Sedis*. 1988. № 80. P. 70–102.
11. Roháč I., Громовчук М.В. *Право людини на життя: питання доктринального тлумачення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Випуск 44. Том 1. С. 40–42.
12. Pio XII. *Discorsi ai medici / a cura di F. Angelini*. Roma : Orissonte Medico, 1960. 725 p.
13. Бутрин-Бока Н. С. Штучне переривання вагітності: правовий досвід зарубіжних країн. *Право та державне управління*. 2021. № 1. С. 29–32.
14. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 13.03.2023)
15. Головащук А. П. Цивільно-правові аспекти статусу ембріона людини при застосуванні програм допоміжних репродуктивних технологій. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 192–195.
16. Цивільний Кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023)
17. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 23.03.2023).
18. Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 березня 2006 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06#Text> (дата звернення: 09.03.2023).
19. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 15.03.2023).
20. Католо Дж. Антропологічний статус людського ембріона в аспекті проблем абортів. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/8/17.pdf> (дата звернення: 16.03.2023).
21. Кондратенко М. У Польщі набуло чинності рішення КС щодо заборони абортів. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/uk/u-polshchi-nabulo-chynnosti-rishennia-ks-shchodo-zaborony-abortiv/a-56364827> (дата звернення: 10.03.2023).
22. Trybunał Konstytucyjnego z 22 października 2020 r. ws. ustawy o dopuszczalności przerywania ciąży (K 1/20) URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/view/sprawa.xhtml?&pokaz=dokumenty&sygnatura=K%201/20> (дата звернення: 10.03.2023).

23. Declaration of the Rights of the Child, 1959. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU59001D> (дата звернення: 12.03.2023).
24. Конвенція про права дитини : Міжнародний документ від 20 листопада 1989 року. № 995_021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 11.03.2023).
25. Хартія прав сім'ї. URL: https://dc.lviv.ua/zhuttya_v_isusi_hrici/nauka_cerkvy/4144-deklaracya-prav-lyudini-hartya-prav-smyi.html (дата звернення: 12.03.2023).
26. American Convention on Human Rights. 1969. URL: <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm> (дата звернення: 15.03.2023).
27. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950. № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.03.2023).
28. Bruggemann and Scheuten v. FRG: Judgment of 19 May 1976. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-56643> (дата звернення: 10.03.2023).
29. Paton v. United Kingdom: Judgment of 01 January 1980. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58975> (дата звернення 10.03.2023).
30. Y. v Norway: Judgment of 11 February 2003. URL: https://www.echr.coe.int/documents/cp_norway_eng.pdf (дата звернення: 10.03.2023).
31. Vo v. France: Judgment of 8 July 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61887> (дата звернення: 10.03.2023).
32. A, B and C v. Ireland: Judgment of 16 December 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-102332%22%5D%7D> (дата звернення: 10.03.2023)

Titko E., Grachova O. Theoretical and legal aspects of the regulation of the issue of the beginning of the course of life: international experience

Summary. The article deals with the topical issue of determining the beginning of the right to life in the context of ethical, legislative and international legal aspects, as well as with the consideration of the rights of scientific, medical and technological progress. The authors analyze different approaches to determining the moment of the beginning of life, in particular in international and national law, and also take into account the practice of the ECtHR, which is important for the formation of common standards in this area.

Special attention in the article is paid to the analysis of scientific views based on the doctrine of representatives of American, European and Arab legal schools. It is determined that there are discussions in the scientific community regarding the interpretation of the beginning of the right to life, which is caused by different moral and cultural customs of countries. It is noted that the most conservative are the representatives of the academic circles of the States where Islam is preached. They mostly argue that the beginning of life is the birth of an embryo.

Based on the historical analysis, the author focuses on the chronological development of the above issue. The authors of the article note that in the era of Roman law, a fertilized child was considered a full-fledged human being from the first day of the mother's pregnancy.

The article emphasizes the importance of striking a balance between the protection of the right to life and respect for individual human rights and freedoms. The ECtHR has become a key mechanism for developing and establishing common standards, in particular on issues related to the beginning of life, the right to abortion and other related rights. The article examines

various ECtHR judgments on this topic in order to identify trends and principles underlying the court's decisions.

The authors examine the impact of different approaches to determining the beginning of the right to life at the level of national legislation, reflecting different cultural, religious and ideological positions. The article also covers international standards and treaties governing this issue, their relevance and interaction with national norms.

Analyzing the norms of Ukrainian legislation, it is noted that termination of pregnancy in Ukraine is permissible up to 12 weeks of pregnancy, as from this period the embryo is formed into a fetus. At the same time, the Law of Ukraine On Protection of Childhood regulates the fact that a child acquires the rights of a full-fledged human being from his or her own birth.

Based on foreign legal documents, it has been shown that the right to life is protected at the international level, but there is no single definition of the beginning of the right to existence.

Key words: right to life, termination of pregnancy, abortion, ECtHR, human rights, women's rights.

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

УДК 342.7: 341.3
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2023.29.03>

ВОЛЧЕНКО Н. В.,
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародних відносин
Сумського національного аграрного університету

КУРИЛО О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин
Сумського національного аграрного університету

ПРАВО НА ПРОДОВОЛЬСТВО У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей закріплення права на продовольство у міжнародному гуманітарному праві. Авторами поставлено такі завдання: встановити визнання права на продовольство для цивільного населення під час збройних конфліктів, проаналізувати закріплення необхідності дотримання індивідуальної продовольчої безпеки нормами міжнародного гуманітарного права, визначити відповідальність за недотримання чи неналежне дотримання зазначених норм.

У роботі визначено, що право на продовольство є одним з основних прав людини, що має бути додатково захищеним під час збройних конфліктів. Адже, позбавлення такого права є прямим насиллям над людиною, що в кінцевому результаті може призвести до смерті. Женевські конвенції містять достатню кількість норм, які регулюють право людини на продовольство, проте, їх реалізація зазвичай ускладнюється характером самих воєнних дій. До того ж, можна констатувати наявність чіткого акценту на потребу дотримання та забезпечення індивідуальної продовольчої безпеки, особливо, для специфічних категорій осіб: дітей, жінок, людей похилого віку, військовополонених тощо. Основною частиною Женевської Конвенції Про захист цивільного населення під час війни з цього питання є Глава «Харчування та одяг» і прямо визначає право осіб на індивідуальну продовольчу безпеку. Зазначені норми, що містяться у Женевських конвенціях, а також певні звичаєві норми, які стосуються поведження держав-сторін збройних конфліктів, як і інші норми міжнародного гуманітарного права, застосовуються автоматично з початком такого конфлікту. Формулювання вимог до харчування є достатніми, щоб говорити про дотримання індивідуальної продовольчої безпеки. Головна проблема залишається у сфері недопущення порушень вимог відповідних норм щодо права на продовольство.

В разі ж недотримання чи неналежного їх дотримання виникає відповідальність як на рівні держави, так і на рівні окремих осіб. Великого значення в такому випадку набуває імплементація норм міжнародного гуманітарного права до національного законодавства держав-учасниць конфлікту, а також міжнародні інституції. Порушення права людини на продовольство є одним із найбільш тяжких злочинів, а отже, винні у його скоєнні мають бути притягнені до відповідальності у відповідності до практики міжнародного кримінального судочинства, що становить інтерес для подальших досліджень у даній сфері.

Ключові слова: право на продовольство, міжнародне гуманітарне право, індивідуальна продовольча безпека, Женевські конвенції, злочин проти людяності.

Постановка проблеми. Фактична відсутність норми міжнародного публічного права, яка б забороняла війну, як таку (те, що визначається як принцип незастосування сили, чи мирне вирішення суперечок не містить її заборони) вимагає від світового співтовариства чіткого дотримання правил ведення дій, які підпадають під її визначення. Положення стосовно поводження з пораненими та хворими військовими, військовополоненими і, звісно, захист цивільного населення під час війни знайшло своє відображення у Женевських конвенціях, що закріплюють базові норми міжнародного гуманітарного права. Основною метою застосування норм міжнародного гуманітарного права є нівелювання всіх можливих негативних наслідків війни, особливо для цивільного населення.

Звертаючись до класичного розуміння ведення воєнних дій у цивілізованому суспільстві застосування сили можливим видається виключно проти протиборчої сторони і тільки у тому обсязі, який потрібен до досягнення воєнної мети. Будь-яка сила, що перевищує необхідну, або яку застосовано проти тих, хто не бере безпосередньої участі у воєнному протистоянні – кваліфікується як незаконна. Отже, фактично така дія стає злочином.

Норми міжнародного гуманітарного права стають більш конкретними у період міжнародного збройного конфлікту, а отже, логічним є висновок щодо їх часткової переваги над нормами міжнародного права прав людини. У будь-якому випадку, логічним є твердження щодо кваліфікації як злочину перешкоджання у реалізації прав людини цивільним населенням у період міжнародного збройного конфлікту. Крім того, не має кореспондування всіх основних прав людини у нормах міжнародного права. Наприклад, дотримання права на продовольство не визначається окремо у статтях Женевських конвенцій. Але при цьому, такі дії, як спроби позбавити населення доступу до гуманітарної допомоги (яка може включати і продовольство), або застосування практики харчових блокад чи інших методів, що призводять до нестачі їжі, води або медикаментів визнаються порушенням норм міжнародного гуманітарного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідні дослідження щодо окремих характеристик та особливостей норм міжнародного гуманітарного права знаходять своє відображення у працях українських та закордонних дослідників. Наприклад, Р. Бакстер, М. Грушко, С. Денисенко, В. Денисов, В. Дяченков, А. Замрига, Фр. Кальсховен, В. Пилипенко, В. Репецький, Л. Тимченко, Л. Фуллер та інші. Деякі вчені присвячували

роботи безпосередньо співвідношенню міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права: О. Салієнко, А. Був'є, Е. Давид, Р. Алямкин, А. Дмитрієв. Нами здійснено узагальнення існуючих підходів до визначення права саме на продовольство у період збройних конфліктів та застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо забезпечення індивідуальної продовольчої безпеки.

Метою статті є дослідження особливостей закріплення права на продовольство у міжнародному гуманітарному праві. Для досягнення мети було поставлено такі завдання: встановити визнання права на продовольство для цивільного населення під час збройних конфліктів, проаналізувати закріплення необхідності дотримання індивідуальної продовольчої безпеки нормами міжнародного гуманітарного права, визначити відповідальність за недотримання чи неналежне дотримання зазначених норм.

Виклад основного матеріалу. У попередніх роботах нами зазначалося, що право на продовольство охороняється разом із іншими базовими правами людини [1]. Його фіксація у Загальній декларації прав людини (ст. 25), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ст. 11), Конвенції про права дитини (ст. 11), регіональних конвенціях доводить відповідне твердження.

Опосередковане визнання права на продовольство для цивільного населення під час збройних конфліктів закріплене у Женевській конвенції IV Про захист цивільного населення під час війни. У даному документі сторони підтвердили своє зобов'язання, наприклад, не вчиняти будь-коли та будь-де діяння стосовно осіб, що не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто *hors de combat*, які можуть бути кваліфіковані як насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури [2]. Технічно, позбавлення людини можливості харчування – насилля над життям, яке може призвести до загибелі, а отже, повинно підпадати під заборону.

Прямі вказівки також містяться у ст. 15, яка визначає можливість створення в районах, де відбуваються бойові дії, нейтралізованих зон, призначених для захисту від наслідків війни цивільних осіб з метою, в тому числі, і постачання продуктів харчування до них. Ст. 23 містить положення про вільне пересування посилок із продуктами харчування для окремих категорій осіб. У розділі II право на продовольство закріплено за іноземцями, що потрапили на територію однієї зі сторін конфлікту. Окупаційна держава, у відповідність з положеннями ст. 55 «зобов'язана за допомогою усіх наявних засобів забезпечувати населення продуктами харчування та медичним матеріалами; зокрема, постачати необхідні продукти харчування, медичні матеріали та інші припаси, якщо ресурсів окупованої території виявиться недостатньо» [2].

Основною частиною Конвенції з цього питання є очевидно Глава III, яка має назву «Харчування та одяг» і прямо визначає право осіб на

індивідуальну продовольчу безпеку. У ст. 89 зазначено, що «щоденний харчовий раціон інтернованих повинен бути достатнім по кількості, якості та різноманіттю, щоб забезпечити нормальний стан здоров'я та запобігання явищам, пов'язаним з недостатнім харчуванням» [2]. Ми попередньо вже визначали, що право на продовольство більш доцільно актуалізувати у контексті права доступу до продовольства, а отже формування необхідного рівня індивідуальної продовольчої безпеки [3, с. 309], яка за часів збройних конфліктів набуває особливої важливості.

Продовольчою безпекою на індивідуальному рівні та інших, аж до глобального рівня, прийнято визначати як стан, що досягається у тому випадку, коли всі люди у будь-який час мають фізичний та економічний доступ до достатньої кількості безпечних та поживних продуктів харчування з метою задоволення своїх потреб та вподобань у їжі, щоб вести активний та здоровий спосіб життя [4]. Дана дефініція є загальновизнаною після 1996 р., коли відбувся Всесвітній продовольчий саміт, учасники якого досягли компромісу у її формулюванні. Ми можемо говорити, що перший рівень забезпечення продовольчої безпеки – індивідуальний – реалізовуватиметься виключно через реалізацією людини права на їжу. Найвищий же рівень буде складатися із забезпечення продовольчого суверенітету, як «права народів на здорове та відповідне потребам харчування, вироблене екологічно безпечними та стійкими методами, а також їх право визначати власні системи харчування та сільського господарства» [5], що у період збройного конфлікту стає також уразливим.

Окремі положення Женевської конвенції Про поводження з військовополоненими також визначають питання права на продовольство. Так, ст. 26 визначає вимоги до основного добового раціону харчування, який повинен бути достатнім за кількістю, якістю й різноманітністю для того, щоб підтримувати добрий стан здоров'я військовополонених та запобігати втраті ваги або розвитку недостатності харчування [6]. Формулювання вимог до харчування у даному випадку є достатнім, щоб посилатися на визнання права даної категорії осіб на задоволення індивідуальної продовольчої безпеки.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) містить позиції стосовно неприпустимості порушень права осіб на доступ до харчування. Наприклад, ст. 5 містить тезу щодо допустимих умов по забезпеченню права на продовольчу безпеку щодо позбавлених волі з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, незалежно від того, інтерновані вони чи затримані. Ст. 14. визначає потребу у захисті об'єктів необхідних для виживання цивільного населення: «заборонено піддавати нападу, знищувати, вивозити чи приводити в непридатний стан об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, а саме: запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худобу, споруди, що забезпечують питною водою, запаси останньої, а також іригаційні споруди» [7].

Зазначені норми, що містяться у Женевських конвенціях, а також певні звичаєві норми, які стосуються поведження держав-сторін збройних конфліктів, як і інші норми міжнародного гуманітарного права, застосовуються автоматично з початком такого конфлікту. Держави-підписанти зобов'язуються не лише включати положення гуманітарного до національного права, а і здійснювати необхідні кроки щодо недопущення порушень його норм в умовах конфлікту. Наприклад, ст. 87 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів визначає, що сторони конфлікту «повинні вимагати від кожного командира, який знає про те, що його підлеглі чи інші особи, що перебувають під його контролем, мають намір вчинити або вчинили порушення Конвенцій або цього Протоколу, вжиття необхідних заходів щодо запобігання подібним порушенням Конвенцій або цього Протоколу і, за потреби, щодо порушення дисциплінарного чи кримінального переслідування проти тих, хто вчинив такі порушення» [8].

Очевидним є той факт, що недотримання чи неналежне дотримання норми міжнародного гуманітарного права тягне за собою виникнення відповідальності. Відповідальність за класичною практикою міжнародного публічного права поширюватиметься на як на держави, так і на осіб, які скоювали злочини, отже, також матиме і індивідуальний персоніфікований характер. Держави притягатимуть до відповідальності винних осіб, що належать до їх збройних сил, а також відшкодовуватимуть збитки. Для цього їх національні кримінальні акти повинні містити норми щодо дотримання міжнародного гуманітарного права.

До імплементації та практичного застосування норм міжнародного гуманітарного права держав-учасниць конфлікту ще до його початку повинна спонукати загальна зацікавленість у гуманному відношенню, особливо до тих осіб, що не є безпосередніми учасниками збройного конфлікту, а також формування іміджу цивілізованої правової держави у системі міжнародних відносин. Якщо такі важелі не діють, то повинні включатися наднаціональні механізми: міжнародні організації, міжнародні кримінальні суди, трибунали тощо.

Під час збройного конфлікту порушення права на індивідуальну продовольчу безпеку може бути вчинено навмисно. Наприклад, ворожі збройні сили можуть перешкоджати постачанню продуктів харчування в зону конфлікту (дії, на кшталт блокади). У зоні конфлікту воююча сторона може навмисно змушувати людей залишатися без джерел їжі або забирати продукти харчування, що належать іншим, що може призвести до голоду та погіршення стану здоров'я. Зрозуміло, що відповідні дії можуть вже кваліфікуватися як воєнний злочин, адже воєнним злочином вважається міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи по відношенню до них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на

підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права [9]. Крім того, можливі випадки знищення запасів продовольства, щоб унеможливити їх використання ворожими силами.

При цьому, зрозуміло що залишки продовольства будуть реалізовуватися по завищеним цінам, що зробить їх недоступними для основної маси населення. Знищення інфраструктурних об'єктів (доріг, мостів, залізничних колій) ускладнює, а часом унеможлиблює забезпечення населення продуктами харчування. Військові дії можуть унеможливити доступ осіб навіть до власних домогосподарств та запасів продовольства. Крім того, корупція може призвести до зловживання владою та перерозподілу продуктів харчування на користь окремих груп населення.

Позбавлення доступу до харчування в міжнародному гуманітарному праві можна кваліфікувати як один з видів жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження. Звертаючись до ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду можна говорити про нього як про злочин проти людяності. Злочин проти людяності, який згідно п. 2b включає в себе винищення, через такі дії, як «умисне створення умов життя, розрахованих на знищення частини населення, *inter alia* позбавлення доступу до продуктів харчування й лікарських засобів» [10].

Висновки. Ставивши за мету здійснення дослідження особливостей закріплення права на продовольство у міжнародному гуманітарному праві нами у підсумку визначено, що право на продовольство є одним з основних прав людини, що має бути додатково захищеним під час збройних конфліктів. Адже, позбавлення такого права є прямим насиллям над людиною, що в кінцевому результаті може призвести до смерті. Женевські конвенції містять достатню кількість норм, які регулюють право людини на продовольство, проте, їх реалізація зазвичай ускладнюється характером самих воєнних дій. До того ж, можна констатувати наявність чіткого акценту на потребу дотримання та забезпечення індивідуальної продовольчої безпеки, особливо, для специфічних категорій осіб: дітей, жінок, людей похилого віку, військовополонених тощо. Формулювання вимог до харчування у міжнародному гуманітарному праві є достатніми, щоб говорити про дотримання індивідуальної продовольчої безпеки. Головна проблема залишається у сфері недопущення порушень вимог відповідних норм щодо права на продовольство.

В разі ж недотримання чи неналежного їх дотримання виникає відповідальність як на рівні держави, так і на рівні окремих осіб. Великого значення в такому випадку набуває імплементація норма міжнародного гуманітарного права до національного законодавства держав-учасниць конфлікту, а також міжнародні інституції. Порушення права людини на продовольство є одним із найбільш тяжких злочинів, а отже, винні у його скоєнні мають бути притягнені до відповідальності у відповідності до практики міжнародного кримінального судочинства, що становить інтерес для подальших досліджень у даній сфері.

Література:

1. Волченко Н. В. Захист права людини на продовольство у міжнародному публічному праві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 6. С. 120–124. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2021/20.pdf (дата звернення: 15 квітня 2023).
2. International Committee of the Red Cross (ICRC), Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Geneva Convention), 12 August 1949, 75 UNTS 287. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36d2.html> (date of request: April, the 15th, 2023).
3. Волченко Н. В. Міжнародно-правове регулювання захисту права на індивідуальну продовольчу безпеку в рамках ФАО. *Юридичний науковий електронний журнал* – електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету. 2022. № 1. 308-311. URL: http://lsej.org.ua/1_2022/77.pdf (дата звернення: 15 квітня 2023).
4. Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages / Commodity Policy and Projections Service, Commodities and Trade Division Food and Agriculture organization of the United Nations. Rome, 2003. 315 p.
5. Declaration of Nyéléni. Nyéléni village, Sélingué, Mali, 27th of February 2007 URL: <https://nyeleni.org/IMG/pdf/DeclNyeleni-en.pdf> (date of request: April, the 15th, 2023).
6. International Committee of the Red Cross (ICRC), Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War (Third Geneva Convention), 12 August 1949, 75 UNTS 135. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36c8.html> (date of request: April, the 15th, 2023).
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), ООН ; Протокол від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 15 квітня 2023).
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), ООН ; Протокол від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 15 квітня 2023).
9. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120-125. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/amp_2009_1_15.pdf (дата звернення: 15 квітня 2023).
10. Rome Statute of the International Criminal Court. 17 July 1998. Adopted by the United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/rome-statute-international-criminal-court> (date of request: April, the 15th, 2023).

Volchenko N., Kurylo O. The Right to Food in International Humanitarian Law

Summary. The article deals with the study of peculiarities of the right to food in international humanitarian law. The authors set the following tasks: to provide the recognition of the right to food for the civilian population during armed conflicts, to analyze the establishment of the need to observe individual food security by the norms of international humanitarian law, to determine responsibility for non-compliance or improper compliance with the specified norms.

It was determined that the right to food was one of the basic human rights. It should be additionally protected during armed conflicts. Indeed, the deprivation of such a right is direct violence against a person, which in the end can lead to death. The Geneva Conventions contain a sufficient number of norms that regulate the human right to food, however, their implementation is usually complicated by the nature of the military operations themselves. In addition, it can be stated that there is a clear emphasis on the need to observe and ensure individual food security, especially for specific categories of people: children, women, the elderly, prisoners of war, etc.

The main part of the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War on this issue is the Chapter “Food and Clothing” and directly defines the right of individuals to individual food security. The specified norms contained in the Geneva Conventions, as well as certain customary norms concerning the behavior of states parties to armed conflicts, as well as other norms of international humanitarian law, are automatically applied at the beginning of such a conflict. The formulation of nutritional requirements is sufficient to talk about compliance with individual food security. The main problem remains in the field of preventing violations of the relevant norms’ requirements regarding the right to food.

In case of non-compliance or improper compliance, responsibility arises both at the level of the state and at the level of individuals. In such a case, the implementation of norms of international humanitarian law into the national legislation of states participating in the conflict, as well as international institutions, becomes of great importance. Violation of the human right to food is one of the most serious crimes, and therefore those guilty of it should be prosecuted in accordance with the practice of international criminal justice, which is of interest for further research in this area.

Key words: right to food, international humanitarian law, individual food security, Geneva Conventions, crime against humanity.

УДК 341.322

DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2023.29.04>**КІРИК А. Ю.,****доктор філософії з права,****старший викладач кафедри міжнародного та європейського права,****Хмельницького університету управління та права****імені Леоніда Юзькова**

ПРАВОВА ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Анотація. У статті розглядаються норми міжнародного гуманітарного права у сфері охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів. Наголошено, що шкода навколишньому середовищу, спричинена збройними конфліктами, характеризується тим фактом, що його наслідки часто є далекосяжними, тривають роками чи навіть десятиліттями після закінчення збройних конфліктів, маючи тяжкі наслідки для цивільного населення та навіть можуть призвести до переміщення цілих громад. Встановлено, що положення міжнародного гуманітарного права, які регулюють захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів, становлять загальні принципи, звичаєве право, договірне право та м'яке право. Проаналізовано принципи розрізнення та пропорційності, які забезпечують захист цивільних осіб та навколишнього середовища. Відзначено, що серед договірних актів найважливіші положення, які безпосередньо стосуються захисту навколишнього середовища в міжнародних збройних конфліктах, містяться в Додатковому протоколі I 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року. Після аналізу статей Додаткового протоколу I, які стосуються захисту навколишнього середовища, було встановлено, що їх головними цілями є заборона війни, яка може завдати широкомасштабної, тривалої та серйозної шкоди природному середовищу. Однак питання про те, що є широкомасштабною, довгостроковою та серйозною шкодою, а що є допустимою шкодою для навколишнього середовища, є нез'ясованим. Було розглянуто положення Конвенції про заборону використання методів впливу на навколишнє середовище 1977 року, і визначено основні відмінності між цією Конвенцією та положеннями Додаткового протоколу I. Запропоновано тлумачити поняття «широка, довгочасна і серйозна шкода», передбачені Додатковим протоколом I та Конвенцією 1977 року в кожному конкретному випадку. Розглянуто акти міжнародного гуманітарного права, які можуть опосередковано принести користь навколишньому середовищу через заборону зброї, що завдає шкоди всьому живому. Встановлено, що питання покарання осіб за шкоду навколишньому середовищу під час збройних конфліктів є актуальним, але існуючі положення Римського статуту практично не застосовуються через надзвичайно високий рівень шкоди навколишньому середовищу. Тому пропонується включити окремий злочин «злочини проти навколишнього середовища», щоб передбачити, за відповідних обставин, належну міжнародну кримінальну відповідальність для тих, хто свідомо націлений на навколишнє середовище як стратегію збройного конфлікту.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, збройний конфлікт, навколишнє середовище, воєнний злочин.

Постановка проблеми. У 1900-х роках технологічний розвиток зброї створив безпрецедентні загрози та вплив на навколишнє середовище. Крім ризиків, пов'язаних із застосуванням звичайних засобів і методів ведення війни, існує ризик заподіяння шкоди навколишньому середовищу, пов'язаний з випробуванням або застосуванням забороненої зброї. Звичайно, сьогодні війни ведуться по-іншому, і вони мають далекосяжні та тривалі наслідки для навколишнього середовища, що робить потребу захисту навколишнього середовища, пов'язану зі збройним конфліктом, актуальною як ніколи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання захисту навколишнього середовища під час збройного конфлікту є предметом дослідження багатьох вчених серед яких: Грицан О.А., Качурінер В. Л., Логвиненко О.І., Межевська Л.В., Проценко Т.О., Пташник І.Р., однак недостатність та неефективність правового регулювання захисту навколишнього середовища під час збройного конфлікту потребує додаткового дослідження.

Метою статті є аналіз основних норм міжнародного гуманітарного права у сфері захисту довкілля від наслідків збройних конфліктів, оцінка їх ролі в забезпеченні охорони довкілля під час збройних конфліктів та визначення шляхів удосконалення наявного законодавства.

Протягом історії навколишнє середовище зазнавало впливу збройних конфліктів, чи то через свідомі дії воюючих сторін, чи через випадкові наслідки. Збройні конфлікти призводять до серйозних наслідків, таких як знищення тварин, рослин, ґрунту, водних систем або навіть цілих екосистем.

Навколишнє середовище погіршується багатьма способами. Воно атакується за допомогою певної зброї, наприклад, шляхом використання вибухових пристроїв або підпалу нафтових родовищ. На нього також впливає пошкодження або руйнування створеного людиною середовища, наприклад, коли військові дії уражають водопостачання, каналізацію чи постачання електроенергії або порушують інфраструктуру, яка дозволяє їм функціонувати. У той же час забруднення наземними мінами також може сприяти кліматичним ризикам, включаючи забруднення ґрунту та води внаслідок введення токсичних відходів, що не піддаються біологічному розкладанню, а також загрози біорізноманіттю через ерозію ґрунту та знищення рослинності чи тварин під час вибухів [1].

Шкода навколишньому середовищу характеризується тим, що її наслідки часто широко поширені та тривають роками чи навіть десятиліттями після закінчення війни, мають серйозні наслідки для цивільного населення та можуть навіть призвести до переселення цілих громад.

Під час збройних конфліктів міжнародне гуманітарне право, яке, на думку всіх, захищає лише людей, також захищає навколишнє середовище.

Положення міжнародного гуманітарного права, що регулюють захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів, представляють загальні принципи, звичаєве, договірне право та м'яке право, які

розвивалися протягом десятиліть для вирішення різноманітних практичних проблем.

Загальні принципи міжнародного права, які застосовуються під час збройних конфліктів, такі як принцип розрізнення та принцип пропорційності, забезпечують захист як людей, так і навколишнього середовища.

У контексті принципу розрізнення навколишнє середовище та всі його частини є цивільними за своєю природою і не можуть піддаватися нападу, якщо певна частина природного середовища не була перетворена на військовий об'єкт.

Відповідно до принципу пропорційності, при оцінці пропорційності нападу на військовий об'єкт як випадкового ушкодження необхідно враховувати шкоду, завдану навколишньому середовищу. Якщо збитки переважають військову перевагу, атаки повинні припинитися.

Існує також зобов'язання вживати всіх практичних запобіжних заходів, щоб уникнути та мінімізувати випадкову шкоду навколишньому середовищу та всім його частинам. Тобто бойові сили повинні уникати використання навколишнього середовища у військових цілях.

Основна мета вказаних керівних принципів – сприяти прийняттю конкретних заходів для зменшення впливу збройних конфліктів на навколишнє середовище.

Серед актів договірного права найбільш важливі положення, що стосуються безпосередньо захисту навколишнього середовища під час міжнародних збройних конфліктів, містяться в Додатковому протоколі I 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року [2].

Зростання екологічної обізнаності та занепокоєння щодо військової тактики, яка використовується під час збройних конфліктів, призвело до включення двох положень до Додаткового протоколу I, які безпосередньо стосуються шкоди навколишньому середовищу: ст. 35(3) і ст.55.

Положення ст. 35 стосуються основних правил щодо засобів та методів ведення війни та передбачає, що забороняється використовувати методи ведення війни, які мають на меті або можуть завдати широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу [2].

Стаття 55 передбачає особливу охорону навколишнього середовища у зв'язку з охороною цивільних об'єктів. Норма ст. 55 зазначає, що під час воєнних дій необхідно дбати про захист навколишнього природного середовища від широкої, довгочасної і серйозної шкоди. Цей захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, призначених або здатних завдати такої шкоди природному середовищу і тим самим поставити під загрозу здоров'я або виживання населення. Напади на природне середовище шляхом репресій заборонені [2].

Таким чином, серйозні напади на навколишнє середовище, такі як пошкодження водосховищ, ядерних установок або нафтових свердловин, визнаються міжнародним правом як воєнний злочин під час збройних конфліктів.

Крім того, у коментарі до ст. 55 Додаткового протоколу I зазначено, що концепцію природного середовища слід розуміти в найширшому значенні, що включає біологічне середовище, в якому живе населення. Природне середовище включає ліси та іншу рослинність також фауну, флору та інші біологічні або кліматичні елементи [2]. Таким чином, це включатиме все, що не створено людиною: атмосферу, повітря, озоновий шар, океани та інші водойми, ґрунт, гірські породи, рослини та тварин.

Спільним ядром цих двох статей є заборона ведення війни, яка може завдати широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу. Однак зазначені терміни не були визначені. Відповідно, питання про те, що є широкою, довгочасною та серйозною шкодою, а що є допустимою шкодою для навколишнього середовища, є відкритим для тлумачення.

Якщо об'єднати потрібні стандарти, викладені у ст. 35 та ст. 55 через використання слова «і», шкода має бути широко поширеною, довгостроковою та серйозною, щоб бути забороненою, тобто потрібний стандарт є кумулятивною вимогою [2]. Звідси можна зробити висновок, що навіть широкомасштабне пошкодження не вважається забороненим.

Крім того, необхідність встановлення всіх трьох критеріїв означає дуже високий поріг протиправної поведінки: частина науковців вважає, що такий стандарт майже неможливо встановити. Не можна не погодитись з експертами з охорони навколишнього середовища, які визнали захист згідно з Додатковим протоколом I дуже обмежувальним і нечітким [3].

Слід підкреслити, що під час розробки проекту Додаткового протоколу I було узгоджено лише роз'яснення терміну довгостроковий, який слід розуміти як термін щонайменше десять років [4]. Проте терміни широка і серйозна шкода залишалися не з'ясованими.

Через відсутність точного тлумачення цих термінів не з'ясованим залишається питання кваліфікації того, де і яка саме шкода, завдана природному середовищу, вважається порушенням положень Додаткового протоколу I.

Аналізуючи необхідність точного тлумачення наведених вище термінів, варто згадати Конвенцію про заборону використання методів впливу на навколишнє середовище 1977 р. (далі – Конвенція), яка є першою міжнародною угодою, яка безпосередньо стосується використання навколишнього середовища як зброї у збройному конфлікті. Основне зобов'язання Конвенції міститься в ст. 1, яка зазначає, що кожна держава-учасниця цієї Конвенції зобов'язується не брати участі у військовому чи іншому ворожому застосуванні методів зміни навколишнього середовища, які мають широкі, довгострокові чи серйозні наслідки [5].

Якщо проаналізувати положення Додаткового протоколу I та Конвенції, то слід підкреслити, що стаття 35(3) Додаткового протоколу I спрямована на захист природного середовища як такого, тоді як Конвенція забороняє використання методів, які у свою чергу використовують навколишнє середовище як зброю. Проте однією з головних відмінностей між

положеннями Додаткового протоколу та Конвенцією є значно нижчий поріг шкоди в Конвенції, оскільки скасований кумулятивний стандарт, передбачений Додатковим протоколом I, і встановлено єдині критерії: широко поширена або довгострокова, або серйозна шкоди.

Крім того, самі терміни тлумачаться по-різному, оскільки термін «довгострокова шкода» визначається відповідно до Конвенції як період місяців або сезонів проти десятиліть у Додатковому протоколі I.

Слід відзначити, що для вирішення питань кваліфікації злочинів, які шкодять навколишньому середовищу, в якості мінімальних стандартів пропонують використовувати тлумачення, встановлені Конвенцією, а саме: широко поширений охоплює територію в масштабі кількох сотень квадратних кілометрів; довгостроковий – період у місяці або приблизно сезон; і серйозний передбачає серйозні або значні порушення або шкоду людському життю, природним ресурсам або іншим активам [6, с. 54]. Однак важко погодитися з такими пропозиціями, оскільки, наприклад, тлумачення широко поширеної шкоди в межах кількох сотень квадратних кілометрів буде більш катастрофічніше для маленьких країн, таких як Словенія, ніж для великих країн, таких як Китай.

Інші норми міжнародного гуманітарного права, основною метою яких не є навколишнє середовище, також можуть захистити його. Наприклад, заборона певної зброї може принести користь навколишньому середовищу через небезпеку, яку така зброя становить. Це стосується Конвенції про заборону протипіхотних мін [7]; Конвенції про касетні боеприпаси [8], Протоколу про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших газів, а також бактеріологічних засобів ведення війни [9], Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення [10], Конвенції про певні види звичайної зброї [11], Конвенції про хімічну зброю [12].

Окремо варто звернути увагу на застосування ядерної зброї, яка має розглядатися з посиланням на чотири договори. Застосовуючи ядерну зброю неможлива не спричинивши значних поранень серед цивільного населення, смертей і серйозної шкоди навколишньому середовищу. Один ядерний вибух, ймовірно, знищить сотні тисяч мирних жителів, а радіоактивні опади забруднять великі території в багатьох країнах, тому ядерна зброя регулюється декількома договорами.

Перш за все, слід згадати Договір про часткову заборону випробувань 1963 року, який не регулює ведення війни як такої, але забороняє державам проводити ядерні випробування чи вибухи будь-де під їхнім суверенітетом чи контролем [13]. Наступним важливим договором є Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 року, який прямо не забороняє використання ядерної зброї під час збройного конфлікту як такого, але забороняє державам-членам виробляти або іншим чином отримувати ядерну зброю чи інші ядерні вибухові пристрої [14]. Договір, спрямований на повне роззброєння та нерозповсюдження, передбачав, що використання ядерної

зброї застаріє. Третім договором є Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань 1996 року, який спрямований на припинення всіх випробувань ядерної зброї та інших форм ядерного вибуху [15]. 7 липня 2017 року 122 держави прийняли Договір про заборону ядерної зброї [16]. Договір повністю забороняє ядерну зброю. Ця заборона, прямо заснована на принципах і нормах міжнародного гуманітарного права, є важливим і довгоочікуваним кроком до світу, вільного від ядерної зброї. Договір набув чинності 22 січня 2021 року, створюючи подальший імпульс для досягнення цієї мети. Проблема, однак, полягає в тому, що умови договору по суті не є обов'язковими для жодної з ядерних держав, таких як Китай, Франція, Росія, Сполучені Штати, Індія та Пакистан. Крім того, за відсутності конкретних механізмів збалансованого скорочення озброєнь і подальшої перевірки держав, що володіють ядерною зброєю, вони неохоче відмовляються від своїх заходів стримування без гарантій, що їхні супротивники зроблять те саме. З цієї причини Договір про заборону ядерної зброї, на жаль, не можна вважати ефективним.

Всі вищезазначені акти охоплюють весь життєвий цикл конкретної зброї, включаючи її використання, і, отже, включають не лише зобов'язання мирного часу, такі як заборона розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної), токсичної, ядерної зброї, а також знищення існуючої забороненої зброї, але має також включати зобов'язання щодо використання конкретної зброї під час війни. Такий підхід до регулювання має бути ефективним як у мирний, так і у воєнний час.

Проте одним з найважливіших питань залишається покарання осіб за використання зброї, яка завдає шкоди навколишньому середовищу. З метою розслідування відповідальності суб'єктів, які порушили вищезазначені договори, Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут), прийнятий у липні 1988 року, включив поведінку, яка завдає серйозної шкоди природному середовищу, за певних обставин як воєнний злочин. Положення ч. 2 ст. 8, вказує, що під час міжнародного збройного конфлікту умисне здійснення нападу, коли відомо, що такий напад буде причиною випадкової загибелі або каліцтва цивільних осіб, або збитку цивільним об'єктам, або масштабної, довготривалої та серйозної шкоди природному довкіллю, який буде явно несумірний із конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою, становитиме воєнний злочин. Зокрема, мають бути виконані наступні умови:

- шкода природному середовищу має бути масштабна, довготривала і серйозна, але Римський статут також не визначає ці три терміни;
- напад має бути свідомим заподіянням шкоди;
- шкода навколишньому середовищу повинна явно перевищує ту, яка необхідна для досягнення загальної військової мети.

Це положення розглядається як важливий крок до міжнародної криміналізації антиекологічних дій під час збройних конфліктів, дозволяючи тим, хто завдає серйозної шкоди навколишньому середовищу, постати

перед Міжнародним кримінальним судом [17]. Однак вимоги, необхідні для його застосування, здається практично неможливими для задоволення на практиці.

Тому необхідно звернути увагу на навмисне націлювання на навколишнє середовище під час збройного конфлікту. Оскільки дії, які йому шкодять через збройний конфлікт зараз досягли такого рівня тяжкості та серйозності, що за певних обставин вони становлять міжнародний злочин. У зв'язку з цим пропонується включити окремий злочин – «злочини проти навколишнього середовища» до положень Римського статуту, щоб створити міжнародну кримінальну відповідальність за відповідних обставин для тих, хто навмисне націлюється на навколишнє середовище як стратегію збройного конфлікту.

Аналізуючи норми міжнародного гуманітарного права можна сміливо зазначити, що вони є недостатнім для захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів. Відсутність роз'яснень основних термінів, які викладені в статтях Додаткового протоколу I та інших актах унеможлиблює належні механізми його охорони. Це призводить до того, що кримінальна охорона навколишнього середовища на практиці не застосовується. На даний момент Міжнародний кримінальний суд не виніс жодних кримінальних рішень за екологічні воєнні злочини.

У міжнародному співтоваристві існують різні думки щодо того, як посилити охорону навколишнього середовища під час збройних конфліктів, зокрема найпоширенішою є розробка та прийняття нової П'ятої Женевської конвенції про захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів. Пропонується створити новий міжнародний договір на основі кодифікації вже існуючих документів. Вони мотивують свої пропозиції тим, що таке рішення уніфікувало б різні тлумачення понять у сфері міжнародного права, і таким чином зміцнило принцип правової визначеності [18; 19].

Проте нормативна роль міжнародного права залежить від міжнародного рівня та практики кожної країни, тому вигідніше та практичніше охороняти навколишнє середовище під час збройних конфліктів шляхом тлумачення численних та різноманітних існуючих міжнародно-правових норм та вдосконалювати їх застосування.

Висновок. Відповідно до вищевикладеного метою даної статті був аналіз норм, присвячених охороні навколишнього середовища під час збройних конфліктів.

Варто зазначити, що міжнародне гуманітарне право не ігнорує екологічну шкоду, спричинену збройним конфліктом, але наявні норми залишаються неповним для забезпечення ефективного захисту навколишнього середовища.

Питання, висвітлені у статті, також впливають із змісту статей основних документів, що регулюють цю галузь. Серйозною проблемою є існуюча двозначність і суперечливість у нормативному вираженні. Зокрема,

бракує міжнародного консенсусу щодо змісту окремих статей, наприклад, у Додатковому протоколі I, Конвенції та Римському статуті йдеться про масштабну, довготривалу та серйозну шкоду природному середовищу, але вищевказані договори або не містять чіткого визначення цих термінів, або мають різне їх тлумачення, що ускладнює узгодження сфери застосування один одного.

Слід пам'ятати, що тлумачення умов обов'язкових документів є важливим, оскільки вони визначають умови застосування положень до конкретних випадків. Таким чином, вищезазначене непослідовне тлумачення одних і тих самих термінів у правовій сфері може призвести до багатьох неясностей і, насамперед, до труднощів у їх застосуванні судовими органами.

У зв'язку з цим пропонується:

- тлумачити поняття «широка, довгочасна і серйозна шкода» в кожному конкретному випадку, оскільки поняття широкої шкоди, вимірної в кілометрах, значно відрізнятиметься в маленькій країні, як Словенія, ніж у великій країні, як Китай;

- включити новий злочин «злочини проти довкілля» до положень Римського статуту, щоб запровадити міжнародну кримінальну відповідальність для тих, хто умисно націлюється на довкілля як стратегію збройного конфлікту.

Література:

1. Armed conflict and the environment. *GENEVA CALL*. URL: <https://www.genevacall.org/armed-conflict-and-the-environment/>
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199
3. ENVIRONMENT, NATURAL RESOURCES, AND IHL. *Diakonia International Humanitarian Law Centre*. URL: <https://www.diakonia.se/ihl/resources/international-humanitarian-law/protection-environment-natural-resources-ihl/>
4. Protection Of The Environment During Armed Conflicts : A Case Study Of Kosovo. URL: <http://www.worldlii.org/int/journals/ISILYBIHRL/2001/13.html#Footnote48>
5. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18.05.1977 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text
6. Protecting the Environment During Armed Conflict. An Inventory and Analysis of International Law. URL: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7813/-Protecting%20the%20Environment%20During%20Armed%20Conflict_An%20Inventory%20and%20Analysis%20of%20International%20Law-2009891.pdf?sequence=3&isAllowed=1
7. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18.09.1997 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379?find=1&text

8. Конвенція з касетних боеприпасів від 30.05.2008 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k20#Text
9. Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів, багатосторонній міжнародний договір, підписаний 17.06.1925. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_198#Text
10. Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction. Opened for Signature at London, Moscow and Washington. 10 April 1972. *International Committee of the Red Cross*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/bwc-1972>
11. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10.10.1980 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text
12. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13.01.1993 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text
13. *Traité interdisant les essais d'armes nucléaires dans l'atmosphère, dans l'espace extratmosphérique et sous l'eau*. 10 octobre 1963. URL: https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=08000002801313d9&clang=_fr
14. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_098
15. Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty. New York, 10 September 1996. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-4&chapter=26
16. Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons. 7 July 2017. URL: <https://treaties.unoda.org/t/tpnw>
17. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588
18. Садова Т.С. Захист довкілля під час збройних конфліктів у перспективі ухвалення П'ятої Женевської конвенції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 73(1). С. 186–190. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2022_73\(1\)_33](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2022_73(1)_33)
19. Glen Plant *Environmental Protection and the Law of War: A "Fifth Geneva" Convention on the Environment in Time of Armed Conflict*. London : Belhaven Press. 1992. 284 p.

Kiryk A. Legal protection of the environment in armed conflicts

Summary. The article examines the norms of international law in the field of environmental protection during armed conflicts. It is emphasized that environmental damage caused by armed conflict is characterized by the fact that its consequences are often far-reaching, lasting years or even decades after the end of armed conflicts, having severe consequences for the civilian population and can even lead to the displacement of entire communities. It is established that the provisions of international humanitarian law that regulate the protection of the environment during armed conflicts constitute general principles, customary law, treaty law and soft law.

The principles of distinction and proportionality, which ensure the protection of people and the environment, are analyzed. It was noted that among the treaty acts, the most important provisions directly related to environmental protection in international armed conflicts are contained in Additional Protocol I of 1977 to the Geneva Conventions of 1949. After analyzing the articles of Additional Protocol I, which deal with the protection of the environment, it was found that their main objectives are the prohibition of war that can cause large-scale, long-term and serious damage to the natural environment. However, the question of what constitutes large-scale, long-term, and serious harm and what constitutes acceptable harm to the environment is unclear. The provisions of the 1977 Convention on the Prohibition of the Use of Methods of Impact on the Environment were considered, and the main differences between this Convention and the provisions of Additional Protocol I were determined. It was proposed to interpret the concept of “extensive, long-term and serious damage” provided for in Additional Protocol I and the 1977 Convention in each specific case. Acts of international humanitarian law that can indirectly benefit the environment through the prohibition of weapons that harm all living things are considered. It has been established that the issue of punishing persons for environmental damage during armed conflicts is relevant, but the existing provisions of the Rome Statute are practically not applied due to the extremely high level of environmental damage. It is therefore proposed to include a separate offense of “crimes against the environment” to provide, in appropriate circumstances, appropriate international criminal responsibility for those who deliberately target the environment as a strategy of armed conflict.

Key words: international humanitarian law, armed conflict, environment, war crime.

ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

УДК 341
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2023.29.05>

ЗАДНІПРЯНА-КОРІННА М. Ю.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри економіки і права
Національного університету харчових технологій

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ГАРМОНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. У Європейському Союзі гармонізація означає спеціальний правовий інститут, який передбачає наближення законодавства за допомогою регламентів чи директив Європейського Союзу як інструментів. Сучасні вчені акцентують увагу на тому, що гармонізація полягає у приведенні норм внутрішнього права держав-членів європейських інтеграційних об'єднань у відповідність до вимог права Європейського Союзу з метою створення однакових правових умов для учасників ринкових відносин. В статті підкреслюється, що гармонізація законодавства досить часто використовується у праві Європейського Союзу для характеристики процесу приведення внутрішнього законодавства держав – членів у відповідність до права Європейського Союзу та здійснюється з метою узгодження національних норм, щоб вони створювали однакові правові умови для діяльності суб'єктів господарювання на внутрішньому ринку Європейського Союзу. Досить часто сучасні автори наголошують, що цей термін потрібно відрізнити від уніфікації, бо саме за уніфікацією хоч і створюються однакові правові умови для суб'єктів господарювання, але це досягається шляхом ухвалення відповідних актів інститутами Європейського Союзу, що безпосередньо регулюють поведінку суб'єктів господарювання і не передбачають узгодження з ними актів національного законодавства. У таких країнах, як Польща, Естонія, Латвія, Чехія, Угорщина та в інших країнах останньої хвилі приєднання до Європейського Союзу питанню гармонізації законодавства приділяли значну увагу: розроблено спеціальну нормативно-правову базу та створені уповноважені державні органи для забезпечення координації політики в означеній сфері. В статті розглянуто питання механізму гармонізації національного законодавства з європейським правом, а саме система організаційних та нормативно-правових елементів, що забезпечують встановлення уніфікованого порядку регулювання правовідносин у межах укладених суб'єктами гармонізації договорів шляхом імплементації положень договорів у національне законодавство. Слід зазначити, що гармонізація національного і європейського законодавства не може здійснюватись механічно.

Ключові слова: поняття гармонізація, гармонізації законодавства України та Європейського Союзу, механізму гармонізації, уніфікація, адаптація, наближення, імплементація.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, все більше актуальності набуває питання змін норм в національному законодавстві для входу до Європейського Союзу, а саме використання спеціальних методів гармонізації з метою приведення українського законодавства до вимог Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз питання гармонізації законодавства обґрунтовується досвідом низки європейських країн, що здійснили комплексну гармонізацію законодавства перед набуттям членства в Європейському Союзі. Здійснюючи гармонізацію ми повинні чітко усвідомлювати, що даний процес має односторонній характер наближення, відповідно до якого законодавство України зближується з законодавством Європейського Союзу. Визначення поняття, а також загальна характеристика гармонізації України та Європейського Союзу проводилася такими вченими як: І.О. Гоша, І.А. Грицяк, В.Н. Денисов, В.К. Забігайло, Ю.М. Капіца, І.В. Кравчук, І.П. Кияниця, Л.А. Луць, Т.І. Пашук, Ю.Б. Хімяк, Е.В. Шишкина, І.В. Яковюк, К.В. Яценко та інші.

Формування цілей статті. Процес гармонізації призводить до перенесення положень частини актів Європейського Союзу до правової системи країни-реципієнта. Аналітико-методологічне забезпечення процесу гармонізації національного права з правом Європейського Союзу у державах-кандидатах включає такі елементи: широкомасштабне вивчення права Європейського Союзу, в тому числі його природи, джерел права, базових принципів дії у національних правопорядках держав-членів (верховенства, прямої дії і прямого застосування права Європейського Союзу); аналіз відповідності національного права праву Європейського Союзу в усіх сферах *acquis* (*acquis communautaire*); визначення критеріїв повної, часткової відповідності і невідповідності національних правових актів або цілих галузей права Європейського Союзу; з'ясування змісту понять «наближення», «гармонізація»; визначення обсягу необхідних змін у законодавстві, стадій і пріоритетів наближення; визначення методів гармонізації залежно від джерел права Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вітчизняний вчений К.В. Яценко у дисертаційному дослідженні «Гармонізація податкового законодавства України з законодавством Європейських Співтовариств про непряме оподаткування» зазначає, що в Європейському Союзі поняття «гармонізація» розглядається як «процес приведення у відповідність до директив національних законодавств держав-членів чи держав-асоційованих членів» [6, с. 15]. У випадку ж України, тобто у період до набуття членства в Європейському Союзі, на наш погляд, ступінь імперативності знижується і проявляється лише у пріоритетних сферах, тому методи гармонізації та адаптації мають використовуватись як основні. Поряд із цим можуть бути застосовані способи правового наближення, трансформації, апроксимації, уніфікації, встановлення еквівалентних норм та імплементації.

Важливо відмітити, що комплексний характер методу гармонізації дозволяє використовувати засоби суміжних методів: апроксимації, імплементації, рецепції, а засоби адаптації низкою вітчизняних вчених обов'язково включаються до арсеналу методів гармонізації. Виходячи з цього, методи адаптації та гармонізації виступають основним предметом дослідження, розкривають вироблені вітчизняною та європейською практикою підходи до адаптації та гармонізації основоположних засад та дозволяють зробити висновок про те, що в Україні метод гармонізації потребує розширення використання пропонованих ним способів шляхом закріплення в політичних програмах, актах законодавства. Встановлення правових засад гармонізації українського законодавства з законодавством Європейського Союзу пов'язано з набуттям чинності «Тимчасовою угодою між Україною та Європейськими Співтовариствами про торгівлю та торговельне співробітництво» у 1996 р., що була першим документом, який передбачав різні аспекти гармонізації [4]. Пізніше Тимчасову угоду було замінено «Угодою про партнерство та співробітництво з Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами» [5], у якій, зокрема, сфери реєстраційної діяльності, податкового, банківського права визнані за пріоритетні та були частково приведені у відповідність до *acquis communautaire*. У «Договорі про заснування Європейського Союзу» гармонізація була передбачена тільки у сфері кримінального права, в ст. 29 серед засобів для досягнення високого рівня безпеки для громадян усіх держав-членів названо зближення, за можливістю, норм кримінального права цих держав. Та ст. 31(б) про співпрацю держав-членів у галузі кримінального права включала, поряд з іншим, прийняття заходів, що встановлювали мінімальні правила стосовно складових елементів кримінальних дій та покарань у сфері протидії організованій злочинності, тероризму та незаконному розповсюдженню наркотичних речовин. Основними правовими формами реалізації заходів щодо гармонізації національних законів та підзаконних актів країн-членів у сфері кримінального права були визначені рамкові рішення (ст. 34.2(б)), обов'язкові для всіх держав-членів. У «Договорі про заснування Європейського Союзу» та в «Договорі про Європейський Союз» передбачалась необхідність гармонізації законодавства держав-членів із правом Європейського Союзу, а також визначались її сфери та механізми.

Гармонізація законодавства досить часто використовується у праві Європейського Союзу для характеристики процесу приведення внутрішнього законодавства держав – членів у відповідність до права Європейського Союзу та здійснюється з метою узгодження національних норм, щоб вони створювали однакові правової умови для діяльності суб'єктів господарювання на внутрішньому ринку Європейського Союзу.

Для визначення механізму гармонізації «потрібно з'ясувати розбіжності, що існують у правовому регулюванні юридичної відповідальності в Європейському Союзі і Україні; визначити пріоритетність усунення невідповідностей у праві України; визначити принципи, до яких необхідно

внести зміни та доповнення та дослідити ті принципи, які необхідно запровадити в Україні для гармонізації» [6, с. 7]. Та найголовніше - доповнення, удосконалення нормативно-правових актів, що закріплюють принципи юридичної відповідальності. «Необхідно прийняти спеціальні закони щодо впровадження змін та доповнень до законодавства, це дасть змогу ідентифікувати положення законодавства України, впроваджені внаслідок гармонізації, полегшить роботу виконавчих органів влади з приведення підзаконів актів у відповідність до цих положень, та можливість спрощено вносити зміни та доповнення до законодавства. Ці закони повинні відображати предмет гармонізації» [6, с. 16].

Зміст процесу гармонізації є процес внесення змін та доповнень до існуючого законодавства України, а також прийняття нових нормативно-правових актів, що необхідні для виконання вимог, встановлених Європейським Союзом, розробка планів гармонізації законодавства України з законодавством Європейського Союзу, забезпечення ефективних правових механізмів реалізації передбачених ними заходів, встановлення передбачених законом санкцій за їх не дотримання. У таких країнах, як Польща, Естонія, Латвія, Чехія, Угорщина та в інших країнах останньої хвилі приєднання до Європейського Союзу питанню гармонізації законодавства приділяли значну увагу: розроблено спеціальну нормативно-правову базу та створені уповноважені державні органи для забезпечення координації політики в означеній сфері.

Наприклад, при підготовці до вступу до Європейського Союзу Польщі «За ініціативи Підкомітету з гармонізації Комітету асоціації офіс ТАІЕХ, підготував базу даних «Гармонограма», яка є англійським варіантом «Графіку заходів», доданого до резолюції № 133.95 Ради Міністрів. Ця база даних «Гармонограма» містила поновлювальну інформацію про стан впровадження конкретних актів Європейського Співтовариства у польське право. Зокрема розглядалось чотири рівні гармонізації права Європейського Союзу з польською правовою системою: повне впровадження права Європейського Союзу у право Польщі; часткове впровадження; відсутність впровадження; відсутність будь-яких положень польського права, які б імплементували право Європейського Союзу хоча б частково» [1, с. 147].

У Словаччині у 1995 р. для встановлення «єдиних правил для наближення до законодавства Європейського Союзу було розроблено Методологію правового наближення, де формами наближення права виступали імплементація, координація, адаптація, впровадження. В данному випадку наближення означає «процес розробки та прийняття правових актів для поступового досягнення відповідності правових актів Словаччини праву Європейських Співтовариств і праву Європейського Союзу» [1, с. 127].

Досить часто термін «адаптація» вживають як близький до гармонізації. Відповідно до офіційних документів України адаптація означає приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність до *acquis communautaire* [3]. Адаптація є складовою частиною правової

інтеграції, що трактується як пристосування певних явищ до навколишнього середовища, умов існування або може проявлятися як зміна їх форм, змісту під впливом зовнішніх чи внутрішніх чинників.

Також «апроксимація» та «наближення» в правовій доктрині досить часто асоціюються з терміном «гармонізація». Саме «апроксимація» дає можливість заміни одних нормативних-правових актів іншими, а термін «наближення» означає досягнення рівня відповідності. Термін «наближення» визначається відповідно до рекомендацій, що зазначені в Білій книзі Європейської комісії 1995 р. шляхом зміни національного законодавства та приведення його у відповідність до актів Європейського Союзу, а також запровадження механізму їх реалізації. Термін «імплементация» досить часто зустрічається в офіційних документах Організації Об'єднаних Націй, але в правових доктринах Співдружності Незалежних Держав дане поняття має набагато ширше значення. Трансформація означає, що міжнародні договори в результаті утвердження чи офіційного опублікування перетворюються на внутрішньо-державні закони.

Досліджуючи поняття «гармонізація» ми досить часто зустрічали поняття «уніфікація», адже як вважають вітчизняні вчені, саме уніфікація і гармонізація є основними способами правової інтеграції. Слід зазначити, що уніфікація і гармонізація відрізняються за своїм результатом та юридичною формою вирішення поставлених перед ними завдань. Але сутність цих двох понять є різною. В гармонізації відбувається зближення права і законодавства, усунення колізій, суперечностей, а при уніфікації – впровадження єдиних норм до різних національних правових систем, що набуде актуальності на наступному можливому етапі – асоційованому членстві в Європейському Союзі.

В Україні потрібно гармонізувати законодавство як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівні. А в європейських країнах на сьогодні переважає внутрішня гармонізація. Правові норми, що регулюють безпеку дорожнього руху, які переважно вміщені в директиви, забезпечують гармонізацію законодавства держав-членів Європейського Союзу. Так, Директива Ради № 93/704 запроваджує створення бази даних дорожньо-транспортних пригод і визначає, що держави-члени повинні запровадити статистику щодо дорожніх пригод, які призводять до смерті або пошкодження, що трапляються на їх території. Директива № 96/96 передбачає гармонізацію законодавства держав-членів щодо перевірок придатності до експлуатації автомобілів та автопричепів. Директива № 2003/20 встановлює посилені вимоги щодо обов'язкового використання пасків безпеки. Директива № 2004/54 закріплює мінімальні вимоги щодо безпеки в тунелях у трансєвропейській автомобільній мережі. Директива № 2006/126 щодо водійських посвідчень встановлює, що всі національні водійські посвідчення мають визначатися у кожній країні. Директивою запроваджується єдиний стандарт для водійських посвідчень та спільні вимоги щодо їх видачі. Директива № 2007/38 регулює питання переоснащення дзеркал

заднього виду для вантажних автомобілів з метою скорочення «мертвих зон» [2, с. 280].

У Європейському Союзі гармонізація означає спеціальний правовий інститут, який передбачає наближення законодавства за допомогою регламентів чи директив Європейського Союзу як інструментів.

Управління процесом гармонізації у державах-кандидатах переважно має триступеневий механізм. Прийняття політичних і стратегічних рішень у сфері європейської інтеграції і адаптації зокрема, узгодження позицій різних міністерств було покладено на «вищий» міжвідомчий орган на чолі з Прем'єр-міністром або Віце-прем'єр-міністром. На нашу думку, розробка єдиної інтеграційної політики та забезпечення координації підготовки такої програми, моніторингу за її виконання є важливим кроком для України. Наприклад, у Латвії Бюро європейської інтеграції виконує такі завдання: підготовка звітів про прогрес Латвії у підготовці до приєднання у співробітництві з Міністерством закордонних справ; виконання функцій Секретаріату Ради європейської інтеграції і Ради старших посадових осіб, підготовка порядку денного засідань вищезазначених органів; аналіз процесу інтеграції і планування заходів, які мають бути вжиті з метою впровадження єдиної інтеграційної політики Латвії; надання пропозицій щодо політичних рішень і окремих заходів у сфері інтеграції; надання допомоги міністерствам і міжвідомчим робочим групам у виконанні завдань європейської інтеграції; розробка і підтримання бази даних, яка полегшує моніторинг, підвищує ефективність планування всього інтеграційного процесу.

Слід зазначити, що Чеська Республіка підписала Угоду про асоціацію 4 жовтня 1993 р. У 1998 р. було ухвалено Першу Національну програму підготовки до членства, а в 1999 – другу Національну програму. Національна програма 1999 р. містила коротко- (на 1999 р.) і середньострокові пріоритети (на 2000-2002 р.) у сферах, де повна відповідність з правом Європейського Союзу ще не була досягнута. Дана Національна програма базувалась на Середньостроковій економічній стратегії інтеграції Чехії в Європейському Союзі і відображала результати моніторингу дотримання *commitments*, співпадала з законодавчим планом Уряду Чехії, графіком гармонізації права Чехії з *acquis*. Уряд Чеської Республіки прийняв доопрацьовану Національну програму 31 травня 2000 року. Даний документ підсумував завдання Чеської Республіки, які включали досягнення відповідності праву Європейського Союзу, виконання умов інтеграції у внутрішній ринок, створення необхідних інституцій. Розробка Національної програми 2000 року передувала оцінці виконання Національної програми 1999 року [1].

В Естонії було запроваджено загальний інституційний механізм гармонізації, що був створений Урядовим указом № 79-к від 30 січня 1996 року. Управління європейської інтеграції координувало весь процес європейської інтеграції в Естонії. Управління європейської інтеграції було

визначено структурним підрозділом Державної Канцелярії і у важливих питаннях підпорядковане Прем'єр-міністру.

У Литовському парламенті функціонував Комітет європейських справ. Відповідно до Регламенту парламенту його діяльність полягала у: розгляді головних питань, у межах компетенції Сейму, політики Литви щодо Європейського Союзу і наданні висновків щодо цього; координації діяльності комітетів Сейму і комісій у питаннях інтеграції до Європейського Союзу; розгляді Стратегії інтеграції, програми Партнерства при приєднанні, виконання Національної програми з правового наближення, урядових положень щодо підготовки до членства до Європейського Союзу, надання рекомендацій уряду; здійсненні парламентського контролю за органами державної влади під час підготовки і проведення переговорів щодо членства; підтримка демократичного розвитку процесу інтеграції до Європейського Союзу [1].

Проведення моніторингу за виконанням Програми здійснювалося за допомогою регулярних звітів про стан наближення, однак останнім часом його замінює база даних з оцінки інформації. Ця база містить усі акти Європейського Союзу (з посиланням на Офіційний журнал Європейського Союзу і з перекладом), кореспондуючі їм національні заходи, правотворчу стадію, на якій знаходиться проект. Кожне міністерство вносить до бази даних інформацію про проекти, які воно розробляє, про стан гармонізації у відповідній сфері.

В Україні різні аспекти зближення до Європейського Союзу передбачаються в таких нормативно-правових актах, як: «Угода про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами» від 14 червня 1994 р. [5]; Постановою Кабінет Міністру № 1496 від 16 серпня 1999р. затверджена «Концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»; Постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. № 1496 затверджена «Концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу»; Указом Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98 схвалена «Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу», а Указом Президента України від 14 вересня 2000 р. № 1072/ 2000 – «Програма інтеграції України до Європейського Союзу», яка повинна стати головним інструментом загальної стратегії на шляху наближення України до Європейського Союзу за всім спектром співробітництва – політичним, соціальним, фінансовим, економічним, освітнім, культурним і т.д.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. На нашу думку, гармонізація законодавства – це цілеспрямоване зближення та узгодження основних норм законодавства з метою підвищення ефективності вітчизняного законодавства у різних сферах. Необхідно розглядати гармонізацію як спеціальний метод, що використовується для трансформації законодавства, правових норм з метою уподібнення, встановлення спільних з системою законодавства

Європейського Союзу вимог до різних суб'єктів правовідносин, та використовується як інструмент впровадження загальнодержавної політики в сфері гармонізації, застосовується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади (як правило, Міністерством юстиції). Спеціальний уповноважений орган у сфері гармонізації – орган виконавчої влади центрального рівня до функції якого належить взяття участі в розробці політики з гармонізації (складова євроінтеграційної політики), координації реалізації програм на її виконання, проведення моніторингу за результатом виконання. Ефективне використання засобів методу гармонізації в аналізованій сфері має відбуватися з урахуванням позитивного європейського досвіду впроваджуваних реформ. З огляду на це потребують деталізованого вивчення представлені у підрозділі кроки з реалізації політичних програм та планів гармонізації, що можуть бути покладені в основу правового механізму гармонізації України.

Література:

1. Кравчук І. В. Гармонізація національних правових систем з правом ЄС / І. В. Кравчук, М. В. Парапан ; Центр європ. та порівн. права. Київ : Слово, 2004. 319 с.
2. Право Європейського Союзу : підручник / В. І. Муравйов та ін. ; за ред. В. І. Муравйова. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 703 с.
3. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 21.11.2002 р. № 228-IV, *Урядовий кур'єр*. 2002. № 236.
4. Тимошенко В. І. Принципи юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства України. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2011. № 1 (4). С. 45-48.
5. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14. 06. 1994 р. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2003. 241 с.
6. Яценко К. В. Гармонізація податкового законодавства України з законодавством Європейських Співтовариств про непряме оподаткування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07, Київ : К. В. Яценко, 2005. 20 с.

Zadnipriana-Korinna M. Current aspects of harmonization of national legislation and legislation of the European Union

Summary. In the European Union, harmonization means a special legal institution that provides for the approximation of legislation by means of European Union regulations or directives as instruments. Modern scientists focus on the fact that harmonization consists in bringing the norms of internal law of the member states of European integration associations into compliance with the requirements of the law of the European Union in order to create the same legal conditions for participants in market relations. The article emphasizes that the harmonization of legislation is quite often used in the law of the European Union to characterize the process of bringing the internal legislation of member states into compliance with the law of the European Union and is carried out with the aim of harmonizing national norms so that they create the same legal conditions for the activities of business entities on internal market of the European Union. Quite often, modern authors emphasize that this term should be distinguished from unification,

because it is through unification that although the same legal conditions are created for business entities, this is achieved by adopting relevant acts by the institutions of the European Union, which directly regulate the behavior of business entities and do not provide for coordination with them of acts of national legislation. In countries such as Poland, Estonia, Latvia, the Czech Republic, Hungary and other countries of the last wave of accession to the European Union, considerable attention was paid to the issue of harmonization of legislation: a special legal framework was developed and authorized state bodies were created to ensure policy coordination in this area. The article examines the issue of the mechanism of harmonization of national legislation with European law, namely, the system of organizational and normative legal elements that ensure the establishment of a unified order of regulation of legal relations within the framework of the agreements concluded by the subjects of harmonization by implementing the provisions of the agreements into national legislation.

Key words: concept of harmonization, harmonization of the legislation of Ukraine and the European Union, harmonization mechanism, unification, adaptation, approximation, implementation.

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

Карпова К. М.

ПРАВО НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ:
ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....3

Тітко Е. В., Грачова О. Ю.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ
ПОЧАТКУ ПРАВА НА ЖИТТЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД..... 11

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

Волченко Н. В., Курило О. М.

ПРАВО НА ПРОДОВОЛЬСТВО У МІЖНАРОДНОМУ
ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ.....26

Кірик А. Ю.

ПРАВОВА ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА
В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ..... 34

ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Задніпряна-Корінна М. Ю.

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ГАРМОНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....44

CONTENTS

INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW

Karpova K.

RIGHT TO FREE LEGAL ASSISTANCE:
EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES..... 3

Titko E., Grachova O.

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE REGULATION
OF THE ISSUE OF THE BEGINNING OF THE COURSE OF LIFE:
INTERNATIONAL EXPERIENCE.....11

INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

Volchenko N., Kurylo O.

THE RIGHT TO FOOD IN INTERNATIONAL
HUMANITARIAN LAW..... 26

Kiryk A.

LEGAL PROTECTION OF THE ENVIRONMENT
IN ARMED CONFLICTS..... 34

EUROPEAN UNION LAW

Zadnipriana-Korinna M.

CURRENT ASPECTS OF HARMONIZATION OF NATIONAL
LEGISLATION AND LEGISLATION OF THE EUROPEAN UNION.....44

НОТАТКИ

Здано в роботу 22.03.2023. Підписано до друку 05.04.2023.
Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 3,26. Папір офсетний.
Цифровий друк. Зам. № 0523/323. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.